

»Ædruelighedens Præsteskab«

Afholdsbevægelsen i Nordslesvig
fra 1883 til Genforeningen

af BJARNE KJÆR CHRISTENSEN

Afholdsbevægelsen var i tiden frem til første verdenskrig en af de største »folkelige bevægelser«. Syd for Kongeåen holdt den sit indtog i 1883. Cand. mag. Bjarne Kjær Christensen, Middelfart, beretter her om bevægelsens to sider i Nordslesvig. På den ene side stod Good Templarne, som koncentrerede sig om selve afholdssagen og det enkelte menneske, og som søgte at holde sig fri af de nationale modsætninger. På den anden side stod »Nordslesvigs Afholdsforening«, som havde en dansk-national karakter, og som virkede mere udadvendt i forsøg på at påvirke myndigheder og befolkning.

Afholdsbevægelsen etablerede sig i Danmark omkring 1880. I tilknytning til de religiøse, sekteriske bevægelser der i denne periode var i gang med at få fodfæste i Skandinavien, havde der allerede været flere forsøg på at etablere et afholdsarbejde. I 1879 lykkedes det både metodisterne og kvækerne at danne afholdsforeninger, og disse blev i 1881 slået sammen til »Danmarks Totalafholdsforening«, der senere kom til at hedde »Danmarks Afholdsforening«. Udgangspunktet var, at der skulle arbejdes på et både kristeligt og folkeligt grundlag, og efterhånden kom man til at arbejde på tre fronter; personlig afholdenhed, oplysningsarbejde og påvirkning af lovgivningen.¹

En anden væsentlig del af det danske afholdsarbejde kom til at foregå i de logebaserede organiseringer (Independent Order of Good Templars – I.O.G.T.). Inspirationen var også her »oversøisk«, idet bevægelsen havde sit udspring i Amerika og gennem en årrække bevægede sig over England til Skandinavien for at etablere sig i Danmark i 1880 med oprettelsen af den første loge i København, og med stiftelsen af en dansk Storloge (reelt en landsorganisation) i 1882.

En logebaseret afholdsbevægelse som I.O.G.T. havde den fordel, at der arbejdedes i forholdsvis små, lukkede enheder, hvilket gav medlemmerne en ofte fornøden sikkerhed for, at ikke alle og enhver havde en indsigt i, hvad det var for en organisation man var tilknyttet –

et forhold der kunne være væsentligt i et samfund der generelt betragtede alkoholen som en naturlig del af det sociale liv, og som kun i ringe udstrækning havde forståelse for tiltag der søgte at begrænse mulighederne for at indtage denne »menneskeret«.

Desuden var de små loger, der som regel ikke havde mere end højst 50 medlemmer, med til at skabe en »familiefornemmelse« hvilket understregedes af, at man i logesammenhænge kaldte hinanden »brødre« og »søstre«. Også antallet af embedsposter var med til at fastholde logemedlemmerne, idet der kvartalsvis skulle besættes 12-13 embedsposter. Der var altså rigelige chancer for at blive inddraget i den ansvars- og pligtmæssige del af arbejdet i logen.

Til gengæld forekom den lukkede form med fastlagte ceremonier, regalier, gradsystemer, logelokalets opbygning o.s.v. mange fremmedartet, og selvom man i I.O.G.T. havde kristendommen som en grundpille i fundamentet, havde de fleste danske præster kraftige forbehold overfor de »mystiske« sider af bevægelsen.

Udover kampen mod alkoholen havde den logebaserede afholdsbevægelse tanken om et »verdensomspændende broderskab« indbygget i sit »koncept«. Men allerede i 1876 blev I.O.G.T. splittet op i to grene – en amerikansk (den hickmanske) og en engelsk (den malinske) – på spørgsmålet om hvorvidt »negre« burde optages i »hvide« loger. Der var således to konkurrerende grene i bevægelsen, da den etableredes i Danmark. Den første loge i København »Tempelherren« var udsprunget af den engelske gren, men allerede kort efter – i maj 1881 – lykkedes det den amerikanske gren at oprette en loge »Nordlyset« – ligeledes i København.

I. Good Templar-bevægelsen i Nordslesvig

Det blev den amerikanske gren af I.O.G.T., der først overskred Konge-grænsen. Den 12. juli 1883 stiftedes den første loge »Pioneren« nr. 1 i Haderslev af chefen for den danske storloge af den hickmanske gren Alphonzo J. Andersen samt en udsending fra den svenske storloge Ferdinand de Rou, der var udnævnt som »Høj Ædle Øverste Templars« (d.v.s. verdenschefens) distrikt-deputerede i Tyskland. Opgaven var at sørge for, at man fik foden indenfor i Det tyske Rige, og en åbenlys indgang hertil havde man genne. Jordslesvig.²

Logen i Haderslev havde tilladelse til at anvende dansk som forretningssprog. Da sagen i starten kun gik ganske langsomt fremad har

Nordslesvigs Good Templar.

Tidende for Adruelighedens Fremme.

Nr. 1.

Flensborg, Søndag den 24. Juni.

1. Hæftg.

Den nordslesvigske storloge »Tysklands Storloge I« begyndte allerede 1888 udgivelsen af et foreningsblad. Udover at bringe meddelelser om møder og interne forhold var bladet spækket med opbyggelige artikler og med oplysninger om afholdsarbejdet i den ganske verden – i god tråd med I.O.G.T.s »verdenskoncept«.

det været naturligt og praktisk, at de nordslesvigske loger st... der Danmarks Storloge. Dette betød imidlertid, at man ikke havde direkte forbindelse med verdenslogen, og da man efterhånden fik flere og flere henvendelser fra tysktalende kredse, som ønskede at være medlemmer, anmodede man i 1886 Anton Schmidt, som var en af de meget aktive I.O.G.T.-medlemmer i Danmark, og som samtidig havde et godt kendskab til de nordslesvigske forhold fordi han selv var opvokset i området, om at henvende sig direkte til verdenslogen med en anmodning om, dels at give adgang til verdenslogemødet for Victor Holm... der i forvejen var specialdeputeret for Danmark, men nu også som repræsentant for Tyskland – d.v.s. reelt som repræsentant for de nordslesvigske loger, og dels for at få tilsendt materiale i form af chartere, ritualer, konstitutioner og sange på tysk, således at man havde mulighed for at imødekomme de tysktalende medlemmer. Verdenslogen efterkom nordslesvigernes anmodning og krævede samtidig, at de nordslesvigske loger skulle stå direkte under verdenslogen.³ Dette må ses som et udtryk for, at verdenslogen anerkendte den funktion som »banebrydere« for etableringen af I.O.G.T. i det tyske kejserrige, som de nordslesvigske loger kunne udgøre.

Stiftelsen af Tysklands Storloge I

Ved årsskiftet 1887/88 bestod ordenen af 18 loger og knap 600 medlemmer, hvilket størrelsesmæssigt muliggjorde stiftelsen af en storloge i Nordslesvig. Stiftelsen af Tysklands Storloge I – med dansk forretningsprog – fandt sted den 13. februar 1888 i Aabenraa.⁴ Forholdsvist hurtigt derefter kunne man den 24. juni samme år udsende et prøve-nummer af »Nordslesvigs Good Templar« under redaktion af J. Kleemeyer, Flensborg. Heri forklares udgivelsen af et blad med vigtig-

heden af at være i besiddelse af et organ, der kunne udbrede bevægelsens tanker og arbejde, og som samtidig kunne fungere som meddelelsesorgan de enkelte loger imellem – og ikke mindst mellem storlogen og de underordnede loger. På dette tidspunkt bestod bevægelsen af 22 loger med 732 medlemmer, hvoraf en loge – loge nr. 13 »Familiens Lykke« i Kværs – foreløbig havde indstillet arbejdet. At logearbejdet var indstillet i kortere eller længere perioder har ikke været så usædvanligt – især i de mindre byer, for der er næppe tvivl om, at man mange steder har haft svært ved at få sig etableret.

Stiftelsen af Tysklands Storloge II

Slesvig-området blev opdelt i fire distrikter, men der er på dette tidspunkt kun én loge i det fjerde slesvigske distrikt. Det drejer sig om loge nr. 20 »Digynia«, der som tilholdssted havde Flensborg. »Digynia« var stiftet den 9. oktober 1887 som den første loge i Slesvig med tysk som forretningsprog.⁵ Ifølge »Nordslesvigs Good Templar« gik det lidt trægt i begyndelsen, men efter ca. 8 måneders arbejde var logen den medlemsmæssigt største under Tysklands Storloge I, og man overvejede endvidere at stifte endnu en underordnet loge i Flensborg.

Mindre end to år efter stiftelsen af den første tysksprogede loge kunne man den 6. oktober 1889 stifte Tysklands Storloge II – eller rettere: Deutschlands Grossloge II – med 9 loger og 194 medlemmer. Logerne lå udover i Flensborg bl.a. i Graasten, Tønder og Aabenraa. Med andre ord har kriteriet for hvilken storloge de enkelte loger skulle tilhøre, i højere grad været det forretningsprog man har anvendt i den underordnede loge end det har været logens geografiske placering.

Året efter begyndte man med 13 loger og 386 medlemmer udgivelsen af et foreningsblad »Familienglück« der senere overtoges af Storlogen og fik navnet »Deutscher Gut-Templar«. De første år stod man i god kontakt med den dansksprogede del af bevægelsen, og man brugte også i nogen udstrækning »N.G.T.« som meddelelsesorgan, ligesom der op til »Deutschlands Grossloge II«'s årsmøde i 1892 blev stillet forslag om, at de to storlogers organer skulle have fælles redaktion.⁶ Det virker dog som om der forholdsvis tidligt opstod nogle gnidninger mellem den tyske og den danske del af bevægelsen. Man havde f.eks. på et ekstraordinært storlogemøde i Bredebro i december

Fortegnelse over Loger af I. O. G. T. i Slesvig.

	Nr.	Navn.	Sted.	Medlems- antal.	Mødetid.	Loge-Deput. Adresse.
Første Slesvigke Distrikt. D. D. P. Christenien, Haderslev.	1	„Bioneren“	Haderslev	60	Lørdag Kl. 8	Lauritz Møller, Haderslev.
	5	„Arbejdernes Støtte“	Fjellstrup	18	Søndag „ 7	H. P. P. Petersen, Sillerup pr. Fjellstrup.
	7	„Hjemmet“	S. Willstrup	9	Søndag „ 8	H. Zanfen, S.-Willstrup pr. Haderslev.
	8	„Reform“	Haderslev	62	Lørdag „ 8	Jes Friis, Haderslev.
	9	„Værnet“	Hødding	19	Lørdag „ 8	H. Zanfen, Hødding.
	10	„Fælles Gaab“	Tyrstrup	23	Lørdag „ 8 1/2	Peter Eggert, Tyrstrup pr. Kristiansfeldt.
Andet Slesvigke Distrikt. D. D. P. Hageborn, Slesv. B.	15	„Samsfundets Støtte“	Stiepping	11		Chr. Kjer, Løpstrup pr. Sommerled.
	17	„Morgengry“	Nrjaby	17	Lørdag „ 8	M. H. Petersen, Høved pr. Ørsnå.
	18	„Fremad“	Slesv. B.	77	Søndag „ 4	O. F. Schaffer, Slesv. B.
	19	„Hjemmets Fred“	Arrild	24	Søndag „ 4	Christen Thomsen, Arrild.
	21	„Et øst og vest“	Løgumkloster	60	Søndag „ 4	C. J. Møller, Løgumkloster.
Tredje Slesvigke Distrikt. Sorterer distrikt under Storlogen.	23	„Immanuel“	Brede	32	Søndag „ 4	Chr. Mühsmann, Brede pr. Bredebo.
	3	„Gaabel“	Aabenraa	68	Lørdag „ 8	H. A. Wind, Aabenraa.
	6	„Enighedens Fremme“	Ilge	26	Lørdag „ 8	M. Mathiesen, Jordfar.
	11	„Sorgenfri“	Graasten	23	Mandag „ 8	C. A. Berg, Graasten.
Fjerde Slesvigke Distrikt. D. D. A. Carstensen, Flensburg.	12	„Fredens Hjem“	Tombøl	41	Lørdag „ 8	Jørgen Jørgensen, Tombøl pr. Fjellsted.
	13	„Familiens Lykke“	Stovø	14		Føreløbig indstillet Arbejdet.
	14	„Kærlighedens Hjem“	Løjtkirkeby	25	Lørdag „ 8	William Andersen, Løjtkirkeby.
	22	„Fanny“	Alvinds	13	Søndag „ 4	P. P. Buch, Ulstrup.
	24	„Sejrens Gaab“	Kingenæs	21	Søndag „ 5	Ewald Christensen, Graasten.
	25	„Gaabets Sijærne“	Sindber	17	Lørdag „ 8	M. Schulz, Kollum pr. Aabenraa.
	20	„Digynia“	Flensburg	72	Lørdag „ 8	Kentier R. Petersen, Flensburg, Holmen.

En gang i kvartalet blev der i »N.G.T.« bragt en logefortegnelse med oplysninger om logenavn, hjemsted, medlemstal, mødetid og loge-deputerede. Endvidere var der angivet, hvilket distrikt logen var tilknyttet. Fortegnelsen er fra juni 1888, og som det ses var det kun logen »Digynia« i Flensburg der var tilknyttet det fjerde distrikt. Til gengæld var logen en af de største og i årene efter oprettedes der flere loger i Flensburg. Med stiftelsen af »Deutschlands Grossloge II« i 1889 blev det i højere grad logens forretningsssprog, der blev afgørende for, hvilken storloge de enkelte loger hørte til. Logefortegnelsen viser også, at der i nogle af småbyerne var ganske få medlemmer, og som det ses har loge nr. 13 »Familiens Lykke« i Kværns indstillet arbejdet, ligesom der i fortegnelsen mangler flere logenumre, hvilket kunne tyde på, at man nogle steder helt havde nedlagt logerne.

1890 flere sager, hvor stortemplaren i »Deutschlands Grossloge II« broder A. Carstensen anklagede flere af den dansksprogede storloges medlemmer for forskellige ting. Bl.a. anklagedes »N.G.T.«-redaktøren Kleemeyer for »formentlige pressefornærmelser«. ⁷ Der var f.eks. også senere dansk forargelse over et foredrag i Flensburg, hvor man havde hentet en foredragsholder i Berlin. Forargelsen gik på det meget ringe fremmøde, og når man tænker på, at man i »N.G.T.« i almindelighed bestræbte sig på i videst muligt omfang at fremdrage de positive sider af Good Templar-arbejdet, er det bemærkelsesværdigt med den kraftige kritik. ⁸

At der indimellem må have været nogle kurrer på tråden bekræftes i nogen grad også af en beretning fra et fælles storlogemøde i Aabenraa i påsken 1892. Her ligger det referenten meget på sinde at pointere at »Fredens Aand maa være herskende mellem Broder og Broder, Loge og Loge, mellem Storloge og Storloge«, ligesom der bliver gjort opmærksom

på at »Ordensfæller fra begge Storloger samledes denne Dag til et Fællesmøde at stadfæste den Enighed og Broderkærlighed, der nu forener Alle til et broderligt og samdrægtigt Hele«. ⁹

Med stiftelsen af en storloge med tysk som forretningsprog begyndte der at komme skred i udbredelsen af I.O.G.T.-ordenen i det tyske rige. En række driftige mænd engagerede sig i bevægelsen, bl.a. ingeniør G. Asmussen, Hamborg, og allerede 1. november 1891 stiftedes en loge i Berlin. Året efter var der loger i Leipzig og Dresden og i 1893 stiftedes loger i Nürnberg og München. Omkring 20 år efter stiftelsen af de første loger i Tyskland var der 1152 loger med 44.804 medlemmer. ¹⁰

Nordslesvig kom reelt til at fungere som et nyttigt springbræt for bevægelsens indgang til det store tysksprogede område.

Wollesen og »Germania«-sagen

I forbindelse med stiftelsen af den dansksprogede Tysklands Storloge I valgtes bogholder Iver Wollesen, Aabenraa som Stor Templar. Wollesen blev allerede i 1884 medlem af den første loge i Aabenraa »Haa-bet« nr. 3. Fra 1886 var han desuden distrikts-deputeret for det tredje slesvigske distrikt (Aabenraa-Graasten-Sundeved-området). ¹¹

Der er ingen tvivl om, at Wollesen ydede en stor indsats for logearbejdet i området. ¹² Der er imidlertid flere sager gennem de første år der peger på, at Wollesen også kunne være en meget kontroversiel person. De kontroversielle sider kom især til udtryk i et par sager der var præget af national-politiske overtoner, men som også bar præg af, at Wollesen ikke helt og ganske kunne tilslutte sig de grundprincipper, der gjaldt for I.O.G.T. på verdensplan.

Wollesen var den der ind imellem stod i centrum af konflikterne. Han havde sine klare holdninger til hvad storlogens grundlag og opgaver var. På det nationalpolitiske område var han ganske tydelig dansk-orienteret, og i spørgsmålet om hvor grænsen for hvilke ølsorter der måtte indtages skulle ligge, lå han på linje med den opposition i Danmark, der i 1892 brød ud af det verdensomspændende I.O.G.T. og dannede N.I.O.G.T. (Nordisk Independent Order of Good Templars). Med sine holdninger på både det nationalpolitiske og det »ølpolitiske« område har Wollesen appelleret til et bredt medlemspotentiale blandt nordslesvigerne. Når der i 1892 skrives i foreningsavisen, at der nu var fred mellem både de underordnede loger og mellem de

Iver Wollesen blev den første Stor Templar i »Tysklands Storloge I«, da storlogen stiftedes i februar 1888. Han var dansksindet og havde et forholdsvis afslappet forhold til konstitutionens regler om alkohol. Gennem de første år førte dette til flere interne problemer i storlogen, og da den nordslesvigske storloge i 1892 valgte at følge verdensstorlogen og forblive i I.O.G.T., forlod Wollesen bevægelsen og oprettede de første afdelinger af »Nordslesvigs Afholdsforening«. Gengivet efter Anton Schmidt: Afholdsbevægelsens Verdenshistorie bd. 5, 1912-16 s. 103.

to storloger, skal det ses på baggrund af især to sager, der havde Wollesen som hovedaktør.

Den ene udspandt sig i sommeren 1889 – d.v.s. umiddelbart før »Deutschlands Grossloge II« stiftedes. Uoverensstemmelserne, der kan betegnes »Germania«-sagen, havde sit udspring i en konflikt mellem Wollesen, som repræsentant for »Tysklands Storloge I«, og logen »Pioneren« nr. 1 i Haderslev. Wollesen havde – uretmæssigt mente man i »Pioneren« – truet denne loge med eksklusion, fordi man på logemøderne brugte både dansk og tysk. I »Pioneren« mente man ikke Wollesen havde denne fuldmagt, hvorfor man klagede direkte

til verdensstorlogen. Wollesen havde derefter gennemført en udstødelse af et medlem af »Pioneren«, og »Pioneren« svarede igen med en anklage mod Wollesen for brud på konstitutionens artikel II (d.v.s. forbudet mod nydelsen af alkoholiske drikke). »Pioneren«'s henvendelse til verdensstorlogen – d.v.s. verdenslogens Stor Templar Turnbull i Glasgow – forblev ubesvaret, og i »Pioneren« mente man at sagen udviklede sig derhen, at Wollesen kom til at dømme i egen sag.

Som et svar på dette sluttede en større del af medlemmerne af logerne i Flensborg sig sammen og dannede en selvstændig loge under navnet »Bruderband« nr. 2. Sammen med denne loge besluttede »Pioneren« derefter at danne et nyt logebaseret afholdssamfund under navnet »Uafhængig Orden Good Templar Germania«.¹³

Dette forsøg på at danne et uafhængigt ordenssamfund med tysk forretningsprog gik i sig selv ret hurtigt. Af foreningsbladet for den nordslesvigske storloge fremgår det, at den uafhængige Good Templar Orden »Germania« aldrig fik den store gennemslagskraft og ikke fik flere end 120 medlemmer. Men den kom til at gøre Good Templarbevægelsen stor skade, dels gennem den ballade udtrædelsen medførte og dels mere direkte, fordi »Germania«-ordenen gennem klager og henvendelser til regeringen i Slesvig var med til at mistænkeliggøre de slesvigske loger af I.O.G.T. overfor de tyske myndigheder. Resultatet af dette var, at især dén flensborgske loge der var tilknyttet Tysklands Storloge I blev stillet under politiopsyn og stemplet som en dansk-politisk forening. Efter mindre end to år som selvstændig ordensorganisation blev »U.O.G.T Germania« »ved gensidig Imødekommenhed« atter indlemmet i I.O.G.T i sommeren 1890, men denne sag har ganske givet skubbet i retning af dannelsen af en storloge med tysk forretningsprog.¹⁴

Den anden sag, der udspandt sig i 1891, havde egentlig sit udspring i en diskussion og en række anklager, der i første omgang vedrørte overholdelsen af I.O.G.T.s konstitution, d.v.s. forbudet mod nydelsen af alkoholiske drikke, men som i sit forløb kom til at afspejle nogle af de national-politiske konflikter der verserede i bevægelsen.

Sagen begyndte med, at Ø.T. (d.v.s. Øverste Templar) for loge nummer 16 »Livets Lykke« Chr. Callesen, Aabenraa, i et læserbrev i »N.G.T.« kraftigt opfordrede de enkelte underordnede logers medlemmer og storlogens embedsmænd til at overholde konstitutionen og tillægslovene. Kun derved kunne man undgå det »Kævl og Vrøvl«, som Callesen havde oplevet i forbindelse med mange af de nyoptagne

Independent Order of Good Templars

TRO HAAB OG KJÆRLIGHED TYSKLANDS STORLOGE I
Gjør Herved Vitterligt

Fra Alle og Enhver, at den her tillænte og herved tilstæves

*Raar A. Thomsen, Marie Magt. Thomsen, Hans P. Thomsen,
Anne Math. Thomsen, Mari Chr. Hansen, Johanne Hansen,
Wille Raagengjell, Marie Raagengjell, Chr. Thomsen, Margt. M. Thomsen*

samt de, der senere forener sig med dem, **Fuldmagt** til at stifte en Loge af Navnet
Erika Loge No. 106 af Independent Order of Good Templars,
hvilken Loge skal have sit Sæde i *Wilsbæk*, Sydsjælland.

For enderovende Kvarteret ere følgende Embedsmænd indsatte:

<i>Thomsen A. Thomsen</i> V.O.T.	<i>Chr. Thomsen</i> V.F.S.	V.V.V.
<i>Johanne Hansen</i> V.V.T.	<i>Margt. Thomsen</i> V. Sk.	V.V.Sec.
<i>Hans P. Thomsen</i> V. K.	<i>Hans Thomsen</i> V. M.	<i>Wille Raagengjell</i> V.V.M.
<i>Marie Magt. Thomsen</i> V.Sec.	<i>Marie Raagengjell</i> V.I.V.	<i>Hans Chr. Hansen</i> F.V.O.T.

Denne Fuldmagt gives de Navnte og de, der senere navnte slætte sig til dem og Miss Medlemmer af denne Loge, til at optage Medlemmer — Mand og Kvinder — indse og undervise dem i Ordrens Arbetaer i Henhold til de Bygter og Betingelser, som Konstitutions Akte foreskriver; give dem til et fastsatte sandtens Tillægs-Lose i Overensstemmelse med Statuten, Konstitutions og Bygter og tillige af denne, om de navnte ikke trænge det.

Giver dem fravalde til til for hvert Kvarter af Embedsmænd, om de navnte ønske for overdyge til at sætte Logen og Ordren nær.

Giver dem endelig til til at sende Representanter til Storlogen samt udføre alle de en Loge af I. O. G. T. påbødte Pligter, samt om de i Ed og sin efterlyste Ordrens Love og Bygter.

Til Bekræftelse heraf har Tysklands Storloge I af I. O. G. T. ladet denne Fuldmagt underskrive af sin Høi Værdig Gevorte Templar og Høi Værdig Sekretær og dertil edfæstet sit Segl den 18 Dags i den Høie Maaned Aar Et Tusind ni Hundre og fire.

B. F. Parker

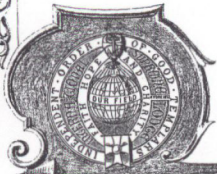
R. W. G. S.

Joh. Jacobsen, S.T.

Joseph Malins

R. W. G. T.

P. H. Kjær, S.S.

OUR FIELD IS THE WORLD

Formelt krævedes der et stiftelsesbrev — et såkaldt Charter — før man kunne blive betragtet som en loge under I.O.G.T. Her er det logenr. 106 »Erika« i Wilsbæk, der i 1904 fik »fuldmagt« som loge. Charteret var i stort format, 60×48 cm, smukt og højtideligt udført og har i glas og ramme udgjort en dekorativ del af logelokalets udsmykning. Landsarkivet i Aabenraa. Foreningsarkiver nr. 135.

medlemmer, der havde svært ved at finde ud af hvor grænserne lå. Det springende punkt for Callesen er her, at Good Templare til stadighed har mulighed for at indtage dobbelt-øllen og dermed i Callesens øjne har mulighed for at drikke et produkt, der dels ikke er tilladt i konstitutionen, og dels i tilstrækkelig mængde er berusende, hvilket ydermere er et brud på afholdsløftet. Ifølge Callesen finder der et misbrug sted og »*hvis ikke (der) havde fundet Misbrug Sted med dette Øl, vilde der vistnok ingen havde tænkt paa at faa samme afskaffet*«. Det er først når konstitutionen overholdes, at logerne og storlogen bliver fri for al »*Skiden Vask*«, som Callesen refererer Wollesen for at have sagt.¹⁵

Callesens angreb blev imødegået af Robdrup-Jørgensen, der mente, at Callesen for det første insinuerer at selv højtstående embedsmænd ikke overholder konstitutionen, og for det andet mener, at Callesen netop gennem sine insinuationer er med til at fremme det »*Kævl og Vrøvl*«, som han mener bør undgås.¹⁶

Disse læserbreve er dog kun forvarsler om den kulmination på problemstillingen, der åbenbarer sig i løbet af april måned 1891. Callesen indgiver sammen med andre medlemmer af forskellige underordnede loger i Aabenraa-området en klage direkte til chefen for verdenslogen Turnbull. Verdenschefen har åbenbart ikke vidst hvad han skulle stille op med anklagerne, og sendte dem tilbage til den nordslesvigske storloge for at få nogle kommentarer. Wollesen og andre storloge-embedsmænd vælger at offentliggøre anklageskriftet i forningsavisen, og i tilknytning til dette at give deres egne kommentarer til og tilbagevisninger af anklagernes påstande.¹⁷

Resultatet af denne konflikt blev, at den nordslesvigske storloge (Tysklands Storloge I) valgte at ekskludere en af de underordnede loger, der havde haft medunderskrivere af klagen, nemlig logen »*Concordia*« nr. 42 i Løjt kirkeby. Desuden valgte Callesens loge »*Livets Lykke*« nr. 16 i Genner at udmelde sig af »*Tysklands Storloge I*« og i stedet indmelde sig i »*Deutschlands Grossloge II*«.

På den nordslesvigske storloges storlogemøde i Sønderborg i august spores efterdønningerne af denne konflikt, og de underordnede loger der var raget uklar med storlogen blev her forsvaret af Br. Carstensen fra »*Deutschlands Grossloge II*«. ¹⁸ Der var tydelige tegn på, at en konflikt der som udgangspunkt havde logemedlemmernes forhold til konstitutionen også indeholdt sprængstof af mere nationalpolitisk karakter.

Konstitution

for

underordnede Loger af I. O. G. T.

Artikel I.

Navn, Sammensætning, beslutningsdygtigt Antal.

§ 1. Denne Loges Navn er *Freia Nr. 54*
i Tørsbøl Loge Nr. under Tysklands
 Storloge I af Independent Order of Good Templars. Den
 skal bestaa af mindst 10 Medlemmer og kan ikke opløses
 ved Tilbagelevering af Fuldmagten (Charter), saalænge det
 nævnte Antal Medlemmer, som ere deres Forpligtelser tro,
 sætte sig derimod. Fem Medlemmer skulle være til Stede,
 for at Logen kan aabnes, forhandle og beslutte.

Artikel II.

Forpligtelse.

§ 1. Intet Medlem maa tilberede, købe, sælge, nyde,
 anskaffe, give til andre eller bidrage til, at andre blive
 forsynede med nogensomhelst Slags Spirituosa eller Øl,
 Vin eller Most som Drik, men skal paa enhver lovlig og
 hæderlig Maade modarbejde Tilberedelsen, Salget og Brugen
 deraf.

Artikel III.

Optagelse i Logen.

§ 1. Alder. Ingen Person under 12 Aar kan op-
 tages som Medlem af denne Loge, og ved en Tillægslov
 kan Logen fastsætte en højere Aldersgrænse, dog ikke
 højere end 18 Aar. Endvidere kan Storlogen ved Tillægs-
 lov beslutte, at enhver Person over 8 Aar gammel, men
 under den i Tillægslovene fastsatte Alder, hvis Forældre

Konstitutionen for logerne under I.O.G.T. var klar. Som her for loge nr. 54, Freia i Tørsbøl, var enhver brug og omsætning af spirituosa, øl eller vin bandlyst. I Danmark og Tyskland var der imidlertid udbredt ønske om at tillade nydelsen af de svageste ølsorter. Det gav anledning til megen strid og førte til splittelse af afholdsbevægelsen. Konstitutionen her findes i Aabenraa landrådsarkiv K.A.2. i landsarkivet i Aabenraa.

Ølspørgsmålet

Afgørelsen på det såkaldte »ølspørgsmål« i 1892 gav imidlertid en større afklaring omkring den nordslesvigske storloges tilhørsforhold, både når det gjaldt forholdet til konstitutionen, og når det gjaldt forholdet til det nationalpolitiske.

Lige siden stiftelsen af de første loger i Danmark havde man haft et noget anspændt forhold til verdensstorlogen, fordi de danske loger tillod medlemmerne at indtage øl, der i styrke lå under den danske skattegrænse på 2% alkohol. Det gjaldt hvidt-, skibs- og husholdningsøl, der ikke oversteg meget mere end 1% alkohol, men i praksis gjaldt det også de lidt stærkere bitter- og dobbeltøl, der lå lige omkring de 2%. Fra verdensstorlogens side havde man gennem 1880'erne gang på gang påpeget overfor den danske storloge, at dens accept af disse ølsorter var i modstrid med de principper, der var gældende for I.O.G.T. Fra dansk side argumenterede man med, at øllen på mange måder var en uundværlig del af den danske kultur. De danske argumenter for en fastholdelse af de svagere ølsorter var bl.a., at øllen var et nødvendigt kosttilskud for de lavere klasser, at de klimatiske forhold og karakteren af det arbejde disse klasser havde nødvendiggjorde brugen af øllet, samt at man ved at give adgang til disse svage øller var med til at forhindre nogle i at benytte sig af de stærkere øl og af spiritus.

Gennem slutningen af 80'erne og begyndelsen af 90'erne havde man ved hjælp af forskellige kompromisforslag og en udpræget forhalingstaktik fra det danske I.O.G.T. forsøgt at udskyde en endelig afklaring på ølspørgsmålet. Fra verdensstorlogens side havde man i nogen grad ladet sig affinde med danskernes taktik, fordi man håbede på, at man i Danmark selv på sigt kunne løse problemet, og fordi man vidste, at et for drastisk indgreb i forhold til den danske storloge kunne medføre en sprængning af I.O.G.T. i Danmark. Situationen var imidlertid ikke holdbar, og i forbindelse med det danske storlogemøde i 1892 krævede verdensstorlogen en afklaring på, om man fra danskernes side var villige til at følge konstitutionen.

Som nævnt var de tyske storloger udsprunget af den danske logeorganisation, og man havde også her de samme lempelige forhold omkring øllen. Man havde ikke i de tyske storloger været igennem de samme diskussioner som den danske storloge omkring hvilken

I.O.G.T. logethuset i Aabenraa. I de større nordslesvigske byer oprettedes der ofte flere I.O.G.T.-loger, og behovet for mødesteder, der kunne stå med permanent indrettede logelokaler, gjorde, at der nogle steder blev investeret i logebygninger. Således f.eks. i Aabenraa, hvor lokalet lå i Forstallé 11. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

alkoholgrænse man kunne acceptere. Der var derfor ikke en fælles, afklaret holdning til ølspørgsmålet.

Afklaringen i de tyske storloger skulle ske samtidigt med afklaringen i den danske storloge, så i tiden op mod storlogemøderne i de tre storloger, som alle lå indenfor samme uge i juli 1892 (d. 16. til d. 24.), blev der travlhed med at lodde stemningen blandt de menige logemedlemmer.

Den nordslesvigske storloges foreningsavis »Nordslesvigs Good Templar« havde meget vanskeligt ved at komme med klare meldinger om, hvordan udfaldet i først og fremmest Danmark ville blive. Der var ikke nogen tvivl om, at en fastholdelse fra verdensstorlogens side af kravet om total afholdenhed ville betyde, at den største del af den danske logeorganisation ville forlade I.O.G.T. og danne et eget, uafhængigt logesamfund. Til gengæld var man meget i tvivl om hvad der ville ske, hvis verdensstorlogen var indstillet på

De fastlagte ceremonier i I.O.G.T.-logerne fordrede en ganske bestemt logeindretning, hvor embedsmænd og menige medlemmer havde deres helt fastlagte positioner i forhold til hinanden. I småbyer, hvor logerne var små, indrettedes måske en dagligstue eller et forsamlingshuslokale fra møde til møde, mens man i de byer, hvor man fik oprettet logebygninger, kunne lade lokalerne stå permanent. Her fra I.O.G.T.-bygningen i Aabenraa. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

at indgå et kompromis der tillod den svage øl, men forbød dobbelt- og bitterøllen.

Den nordslesvigske storloges sekretær (S.S.) L. Borst fra Mjolden bad derfor de enkelte underordnede loger om at tage stilling til hvordan man skulle forholde sig til de forskellige muligheder. Frem for alt, mente Borst, var det meget vigtigt for ordenens fortsatte fremvækst, at der kunne skabes enighed mellem de tre storloger i området, således at man kunne optræde samlet overfor verdensstorlogen. En udskilning kunne blive nødvendig, men så skulle den ideelt set ske for alle de tre storloger, så man til stadighed kunne fortsætte det tætte samarbejde.¹⁹

Den nordslesvigske storloge (Tysklands Storloge I) havde den fordel, at det var de to andre storloger der skulle have deres storlogemøder først, og at man derfor havde mulighed for at have deres afgørelser med i den endelige stillingtagen.

Verdensstorlogens repræsentant på de tre storlogemøder skulle være svenskeren R.W.G.C. (d.v.s. rådgiver for verdensstorlogen) Edv. Wavrinsky. Han havde som rådgiver i det skandinaviske område stor erfaring med forhandlinger med især den danske storloge.

Storlogemøderne 1892

Wavrinsky lagde på sin rundrejse til de forskellige storloger i regionen ud med at gæste Deutschlands Grossloge II's storlogemøde i Læk d. 16.-17. juli. Her blev verdensstorlogens principper ridset op, og uden de store sværdslag indgik man et kompromis, der tillod de svage øl og forbød dobbelt- og bitterøl. Endvidere skulle der arbejdes på, at også de svage øl med tiden skulle forbydes.²⁰

Søndag d. 17. juli rejste Wavrinsky afsted med retning mod Kolding, hvor Danmarks Storloge skulle have møde fra onsdag d. 20. juli. På vejen skulle han imidlertid gøre ophold i Aabenraa, hvor han skulle tale med Tysklands Storloge I's stortemplar Wollesen, og derfra skulle han sammen med Wollesen videre til Haderslev, hvor han var inviteret til en fest hos den lokale loge. Mødet med Wollesen og festen i Haderslev blev dog ikke videre opløftende for Wavrinsky. Til festen mødte der ham et dækket bord, hvor der foran hver plads var placeret en ølflaske. Det var i sig selv en provokation i forhold til verdensstorlogens repræsentant, og vel også ment som en markering af, at man i de nordslesvigske loger ikke var indstillet på at acceptere et totalforbud, når det gjaldt øllet. Ifølge Wavrinskys opfattelse skulle provokationen tages som udtryk for den nordslesvigske storloges ledende folks opfattelse af, at det var nødvendigt at missionere med øllet for at have mulighed for at holde medlemmerne fra den stærkere spiritus. Det var en opfattelse Wavrinsky kendte fra diskussionerne med danskerne, og han var absolut uenig i dette synspunkt.²¹ Det var netop danskerne Wavrinsky skulle konfronteres med efter oplevelserne i det nordslesvigske.

Onsdag d. 20. juli åbnedes storlogemødet i den danske storloge i Kolding. Det stod hurtigt klart, at en sprængning af det danske I.O.G.T. var uundgåelig. Flertallet af de logedeputerede var overhovedet ikke indstillet på at indgå nogen form for kompromis med verdensstorlogen. Af de 160 deputerede stemte 98 for, at den danske skattegrænse blev fastholdt som grænsen for hvad der måtte drikkes – altså at der fortsat kunne indtages dobbelt- og bitterøl – medens

N.I.O.G.T.-logen »Sønderborg« fotograferet i en jubilæumsanledning i 1925. N.I.O.G.T. var et specielt dansk fænomén, der opstod som følge af afgørelsen af ølspørgsmålet i 1892. N.I.O.G.T. var den klart største logebaserede afholdsorganisering nord for Kongeåen, men som følge af de tyske storlogers stillingtagen i 1892, hvor man valgte at forblive i I.O.G.T., fik den danske variant ingen indflydelse i Nordslesvig. N.I.O.G.T.-logen i Sønderborg stiftedes først efter Genforeningen, men fotografiet giver et indblik i den vægt, man i logerne lagde på det ceremonielle. Logemedlemmerne er her iført de regalia, der angav deres status i logen. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

62 stemte for, at de svagere ølsorter skulle være tilladt men at dobbelt- og bitterøl skulle forbydes.

Resultatet af mødet i Kolding blev, at de 98 (af Wavrinsky betegnet som »Ølmænd«) dannede en udbryderorganisation med navnet N.I.O.G.T. (Nordisk Independent Order of Good Templars), medens de 62 (»Vand-mænd«) gik i gang med en rekonstruktion af en storloge under I.O.G.T.

Efter det klare nederlag for verdensstorlogen havde Wavrinsky vanskeligt ved at se nytten af også at drage til Gram, hvor den nordslesvigske storloge skulle have møde d. 24. juli. Ikke alene havde provokationen ved festen i Haderslev entydigt vist, at man i den nordslesvigske storloge var indstillet på at »missionere med øllet«, men Wav-

rinsky havde også fået efterretninger om, at udbryderne i den danske organisation hemmeligt havde lavet en underhåndsaf tale med nordslesvigerne om, at man ville danne et angrebs- og forsvarsforbund mod verdensstorlogen og for øllet.

Alligevel besluttede Wavrinsky at tage til Gram. Uden at det med sikkerhed kan eftervises er der noget der tyder på, at der var en form for aftale mellem medlemmer af den danske storloge og medlemmer af den nordslesvigske storloge. Wavrinsky blev, efter hans egen opfattelse, på storlogemødet udsat for sabotage mod sin tilstedeværelse, idet Wollesen oplæste et brev fra Victor Holmes, der havde en meget nær og speciel tilknytning til det nordslesvigske område, fordi han bl.a. som verdensstorlogens udsending havde været med til at stifte Tysklands Storloge I i 1888. Af brevet fremgik det, at det var Holmes' opfattelse, at man hellere måtte svigte I.O.G.T. end svigte øllet.

Resultaterne af de øvrige storlogers stillingtagen til ølspørgsmålet var kendt da storlogemødet gik igang i Gram. Man kunne konstatere, at »Deutschlands Grossloge II« havde valgt at indgå et kompromis med verdensstorlogen, og at den danske storloge var blevet splittet op i to logeorganiseringer. Ved den danske afstemning var der ca 40% af de deputerede der havde valgt at fortsætte under verdensstorlogen, hvilket har kunnet give de nordslesvigske Good Templars den opfattelse, at der trods bruddet stadig ville være en forholdsvis medlemsstærk moderorganisation under I.O.G.T. efter en reorganisering. Senere viste det sig imidlertid, at den indstilling de loge-deputerede i Danmark repræsenterede ikke gav et reelt billede af de danske medlemmers indstilling. I forbindelse med den endelige opsplittning senere på året fastholdt I.O.G.T. kun en medlemsandel på knap 25%.

Med disse kendsgerninger i baghovedet og på trods af Wollesens sabotageforsøg lykkedes det Wavrinsky at få det samme kompromis med den nordslesvigske storloge som med den anden tyske storloge. For kompromisforslaget stemte 33 af de loge-deputerede, medens 8 repræsentanter stillede sig på totalafholdsstandpunktet.²²

Exit Wollesen

Stor Templar Wollesens gøren og laden i forbindelse med storlogemøderne i juli 1892 efterlader det indtryk, at han ganske klart ville have foretrukket, at den nordslesvigske storloge var blevet adskilt fra verdensstorlogen, og at man havde fortsat arbejdet på det grundlag

N.I.O.G.T. i Danmark kom til at fortsætte på. Han fandt det betænkeligt, at man forpligtigede sig til over en årrække at arbejde ihærdigt på at nå det totale afholdsstandpunkt.

Nu var der udsigt til, at man i den nordslesvigske storloge blev nødt til at have tæt samarbejde med »vandmændene« i Danmark – som jo ihvertfald ikke var Wollesens ideelle samarbejdspartnere – samt ikke mindst med »Deutschlands Grossloge II«, som Wollesen som nævnt havde haft flere national-politiske konflikter med.

Wollesen fortsatte dog som Stor Templar efter mødet i Gram, og han genvalgtes til samme post ved storlogemødet i Skærbæk året efter. At alt imidlertid ikke var som det skulle være ses af, at man allerede godt en månedstid efter dette storlogemøde blev nødt til at afholde et ekstraordinært storlogemøde d. 12. august 1893 i Aabenraa.

Mødet åbnedes under forsæde af Wollesen, der havde stillet et dagsordensforslag, hvorefter man skulle diskutere storlogens forhold til verdensstorlogen og dens udtrædelse af samme. Wollesens forslag kunne ikke accepteres og efter en kort drøftelse forlod Wollesen mødet og ordenen, og man måtte vælge en ny Stor Templar. Også andre ordensmedlemmer forlod ved denne lejlighed Good Templarbevægelsen. Heriblandt flere af storlogens embedsmænd.²³

Mod Genforeningen

Medens man som følge af den drastiske splittelse i den danske Good Templarbevægelse i 1892 havde en lang række problemer at kæmpe med omkring bl.a. bodeling og forsøg på indbyrdes medlemshverving, slap man i Nordslesvig forholdsvis smertefrit over hele ølspørgsmålsproblematikken. Da »urolige« elementer, som hyldede Wollesens opfattelse, valgte at forlade bevægelsen, kunne man fortsætte det arbejde, man havde været igang med siden etableringen i 1883. Både Tysklands Storloge I og Deutschlands Grossloge II gik i årene frem mod den første verdenskrig støt og roligt frem. Den nordslesvigske storloge (Tysklands Storloge I) havde således i 1910 88 fungerende underordnede loger hver med et medlemstal på mellem 6 og 133 medlemmer. I alt udgjorde medlemstallet på dette tidspunkt 2811, hvilket må siges at være imponerende set i forhold til områdets befolkningstal.²⁴ Deutschlands Grossloge II fik i det sidste årti af det 19. århundrede etableret sig godt i hele Tyskland, og i 1903 rådedes over et logeantal af 553 med 19.984 medlemmer.²⁵

Til sammenligning havde de danske ordensselskaber – d.v.s. I.O.G.T., N.I.O.G.T. og en række mindre udbrydergrupper – i 1905 tilsammen ca. 50.000 medlemmer fordelt på ca. 1000 loger. Af disse havde N.I.O.G.T. alene 30.000 medlemmer i 500 loger.²⁵

Udbruddet af verdenskrigen i sommeren 1914 fik dog konsekvenser for medlemsudviklingen i den nordslesvigske storloge. Logefortegnelserne og beretningerne fra storlogemøderne vidner om, at man i tiden frem mod Genforeningen i 1920 til stadighed måtte se sig reduceret på det medlemsmæssige område.

På storlogemødet i 1916 kunne den fungerende S. T. Jacobsen konstatere, at det var gået »ikke så lidt tilbage«. Bl.a. havde flere af de underordnede loger måttet indstille arbejdet, og ifølge Stor Sekretærens beretning var tilbagegangen ca. 400 på et år. Af dem var kun de 25 mistede i krigen.²⁶ I forbindelse med storlogemødet i 1917 oplyses det, at tilbagegangen havde været på 350 medlemmer,²⁷ medens man i året frem til storlogemødet i 1918 nogenlunde formåede at holde medlemstallet.²⁸ Sammenligner man logefortegnelserne for august kvartal 1916 med logefortegnelsen for samme kvartal i 1919 vil man se, at medlemstallet var faldet fra 2094 til 1368, medens logeantallet var faldet med hele 24, nemlig fra 76 til 52.²⁹ Der har altså været tale om en betydelig medlemsmæssig decimering i bevægelsen frem mod Genforeningen.

På trods af krigen formåede man dog i den nordslesvigske storloge at fortsætte storlogemøderne. Men at man også havde vanskeligheder på dette område fremgår flere steder. I forbindelse med annonceringen af storlogemødet i 1916 skriver man i foreningsbladet f.eks.: »Storlogemødet iaar vil, om der ikke kommer noget i Vejen, blive afholdt ...«,³⁰ og i løbet af forsommeren 1917 har S. T. overvejelser i bladet om der overhovedet var vilje til at afholde storlogemøde. Efter en flytning af mødet fra Aabenraa til Tinglev lykkedes det at få det afviklet d. 4. august, og der mødte trods alt 250 medlemmer.³¹

Fra januar 1919 begyndte man i foreningsavisen at se frem mod Genforeningen og sammenslutning med ordensfællerne i Danmark. På storlogemødet i Tinglev i 1919 var sammensmeltningen på dagsordenen, og det vedtoges med alle stemmer mod 3 at indgå i Danmarks Storloge,³² og fra dansk side vedtoges det, at den nordslesvigske storloge skulle indgå i det danske I.O.G.T som en selvstændig distriktsstorloge.³³ På den måde var man fra dansk side med til at signalere en lempelig overgangsfase.

Sidste nummer af det efterhånden 32 år gamle officielle organ for den nordslesvigske storloge af I.O.G.T. udkom søndag d. 27. juni 1920, efter at man på et møde i Tinglev d. 29. marts havde besluttet, at storlogen skulle optages i Danmarks Storloge d. 1. maj 1920.³⁴

II. Nordslesvigs Afholdsforening

Wollesens afgang som Stor Templar og hans udtræden af Nordslesvigs Good Templar i sommeren 1893 betød imidlertid ikke for hans vedkommende et farvel til afholdsarbejdet. Wollesen var åbenbart dybt engagereret og ærligt interesseret i afholdsbevægelsen, men som forholdene havde udviklet sig i den nordslesvigske storloge under I.O.G.T., var afholdsarbejdet indenfor denne bevægelse ikke længere acceptabel for mænd med Wollesens holdninger. Meget kort tid efter udtrædelsen dannede Wollesen, bl.a. sammen med to andre udtrædende embedsmænd fra den nordslesvigske storloge, »Nordslesvigs Afholdsforening«.³⁵ Inspirationen til dannelsen af denne forening kom atter fra nord, idet man havde »Danmarks Afholdsforening« som forbillede. En af fordelene ved at organisere sig som forening

Stempel for Nordslesvigs Afholdsforening, stiftet 13. august 1893. Landsarkivet i Aabenraa, Aabenraa landsrådsarkiv K.A.2. 1894.

Afholdsagitatoren William Petersen. Han rejste en del rundt i det nordslesvigske område som agitator for I.O.G.T. i Danmark. Gotthardsen havde været til et foredrag med William Petersen i 1904, hvilket havde virket som en åbenbaring for ham. Efter foredraget havde han mødt I.O.G.T.-agitatoren, der også kunne give oplysninger om »Danmarks Afholdsforenings« virkemåde. »D.A.F.« tiltalte Gotthardsen mere end I.O.G.T., og han begyndte at arbejde hen mod stiftelsen af »Nordslesvigs Afholdsforening«. Her gengivet efter Nordslesvigs Afholdsblad nr. 6, juni 1911.

efter disse principper var, at man som grænse for hvilke alkoholholdige drikke der måtte indtages, havde den danske skattegrænse på 2% alkohol, hvorved man i stor udstrækning undgik de diskussioner, der i lang tid prægede I.O.G.T., og som af medlemmerne fornemmedes som udefra kommende diktater. Med andre ord betød dette, at også dobbelt- og bitterøllen, der i Danmark var fritaget for skat, måtte drikkes. Foreningen der stiftedes den 13. august 1893 er altså formelt opstået dagen efter de tre embedsmænds udtrædelse af Tysklands Storloge I i forbindelse med det ekstraordinære storlogemøde i Aabenraa.³⁶ Det kunne tyde på, at man på forhånd havde overvejet at danne et nyt afholdssamfund efter andre principper end I.O.G.T.s.

Det gik imidlertid meget, meget langsomt med at få lokalforeninger

igang i de første 10-15 år. Da man i 1907 tog initiativ til at danne en fællesforening, som også bar betegnelsen »Nordslesvigs Afholdsforening«, havde Wollesens »foreningsgren« kun formået at oprette 4 foreninger med tilsammen ca. 60 medlemmer.³⁷ Det var disse fire foreninger der, sammen med en række foreninger der i løbet af 1906 var dannet især på den nordslesvigske vestkyst, tog initiativ til at sammenkalde de mere fritstående og frit virkende afholdsforeninger til en drøftelse af oprettelsen af en fællesforening på »Folkehjem« i Aabenraa d. 2. januar 1907.³⁸

Der fandtes altså en afholdsbevægelse ved siden af Good Templar Ordenen. Den var bare ikke samlet i en overordnet, fælles organisationsstruktur, og havde derfor dårligere muligheder for at synliggøre sig. Behovet for et alternativ til den logeorganiserede afholdsbevægelse var imidlertid til stede. William Petersen fra København, der var afholdstaler og -agitator bl.a. for I.O.G.T. i Danmark, var ved flere lejligheder på agitationsture i det nordslesvigske område, og det var på initiativ af ham at der, i forbindelse med en af hans agitationsture omkring påske 1906, blev oprettet en række afholdsforeninger i bl.a. Visby, Skærbæk og Rejsby på Vestkysten.³⁹ Og det var disse foreninger der sammen med Wollesens afholdsforeninger tog initiativet til en samling af de afholdsforeninger der ikke var logebaserede.

På en af sine tidligere rejser i området havde William Petersen gjort sig nogle overvejelser omkring afholdsarbejdet i Nordslesvig. Han mente, at der var mange gode folk, der var villige til at engagere sig i afholdsarbejdet, men at den logebaserede afholdsbevægelse virkede fremmedartet og derfor afskrækkede mange. Hvis man derimod kunne få gang i et bredere arbejde ud fra f.eks. D.A.F.'s principper, var William Petersen overbevist om, at der var mange potentielle afholdsfolk at organisere.⁴⁰

På grund af de dårlige vejrforhold var ikke alle de indbudte foreninger mødt op til mødet i Aabenraa den januardag i 1907, men man fik nedsat et lovudvalg hvori bl.a. Wollesen og en af initiativtagerne og den senere formand for fællesforeningen N. J. Gotthardsen fra Visby kom til at sidde. Man enedes om at mødes igen d. 10. februar i Tinglev, og her vedtoges et sæt foreningslove og der nedsattes et forretningsudvalg bestående af Gotthardsen, Wollesen, P. Grau og O. Madsen fra Haderslev. Det første årsmøde afholdtes i Vojens d. 1. april 1907. Her var der 11 repræsentanter fra 9 foreninger. Disse repræsenterede et medlemsantal på 171. Lovudvalgets arbejde blev

Nordslesvigs Afholdsblad.

Medlemsblad for Nordslesvigs Afholdsforening.

Prøvenummer.

Maj 1909.

Prøvenummer

Også for »Nordslesvigs Afholdsforening« lykkedes det at etablere et foreningsblad. Forud for udgivelsen af det første nummer var der dog en livlig debat i foreningen om nytten af udgivelsen af et blad i forhold til den udgift, der ville blive pålagt de enkelte medlemmer. Debatten førte bl.a. til, at Sønstrup Afholdsforening udtrådte af fællesforeningen, fordi man ikke mente man kunne forhøje medlemskontingentet. Bladet gik ind ved verdenskrigens udbrud i august 1914.

gennemgået, og med en række mindre ændringer, der bl.a. præciserede afholdsløftet, vedtoges lovene som grundlag for fællesforeningen »Nordslesvigs Afholdsforening«s videre arbejde. Derudover lavedes der en kredsinddeling, og hovedbestyrelsen blev valgt. Formand blev Gotthardsen, medens Wollesen blev kasserer, og lærer Hans Lorenzen fra Ballum blev sekretær.⁴¹

Endelig cementeredes ved dette første årsmøde relationerne til Danmark, idet man valgte Gotthardsen til at repræsentere »Nordslesvigs Afholdsforening« på »Danmarks Afholdsforening«s årsmøde i Roskilde samme år. Det danske udgangspunkt bekræftes også af, at forretnings sproget var dansk og i øvrigt aldrig blev anfægtet som sådant – i modsætning til Good Templar-bevægelsens problemer på den sproglige front i etableringsfasen. Da man begyndte at udgive foreningsavisen »Nordslesvigs Afholdsblad« i 1909, var denne naturligvis på dansk, og bladet hentede den væsentligste del af sit bladstof fra danske afholdsblade.

Endvidere hentede man i stor udstrækning, især i startfasen, afholdsagitorer fra Danmark, men da myndighederne efterhånden blev mere og mere betænkelige ved de danske agitatorer, overgik agitationen i højere grad til lokale afholdstalere som pastor Hansen fra Dybbøl, frimenighedspræsten Knud Rosendal fra Aabenraa og lærer Lorenzen fra Ballum.

Kontakten til Danmark opretholdtes ved at sende repræsentanter til årsmøder, afholdsstævner og lignende.

»Nu rejser Damen, som har generet« – en udvisningssag

Det dansk-orienterede udgangspunkt for »Nordslesvigs Afholdsforening« gav gennem tiden problemer i forhold til de preussiske myndigheder. Som nævnt havde man specielt i begyndelsen brug for at hente danske afholdsagitorer ned til møder både i lokalt regi og i

større sammenhænge. William Petersen havde gennem tiden flere gange oplevet, at de lokale myndigheder forsøgte at spænde ben for hans deltagelse i afholdsmøderne rundt om i landsdelen. På en af sine ture for I.O.G.T. i efteråret 1904 oplevede han bl.a., at en meget tjenesteivrig og fjendtligsindet amtsforstander i Bredebro forbød ham at tale. Forbudet var alene begrundet i at William Petersen var dansk, men det viste sig, at landråden ikke kunne sanktionere amtsforstanderens forbud, og William Petersen fik lov til at fortsætte sine aktiviteter.⁴² Senere skærpedes forholdene imidlertid, og d. 19. februar 1909 oplevede William Petersen at blive udvist, ligesom samme skæbne overgik en anden dansk afholdstaler Thora Drøhse.

Den udvisningssag der fremkaldte de kraftigste reaktioner var imidlertid udvisningen af fru Dr. Ottosen fra Skodsborg ved København. Johanne Ottosen var gift med overlægen ved Skodsborg Sanatorium, der bl.a. behandlede stærkt alkoholiserede mennesker, og hun rejste med mellemrum rundt med foredrag, der omhandlede ernæringsmæssige forhold.

Søndag d. 2. april var hun inviteret til at holde et foredrag ved et privat møde i Rødning med titlen »Vore Børns Arv«. Til stede var der godt 100 mennesker. Under foredraget afbrydes taleren af en gendarm, der overrækker hende en udvisningsordre. Fru Dr. Ottosen er »falden til Besvær« og beordres derfor til straks at forlade det »Preussiske Statsområde«. Trods protester måtte Fru Ottosen forlade mødet med et: »Nu rejser Damen, som har generet«.⁴³

Udvisningen fremkaldte kraftige reaktioner fra flere sider. Først og fremmest naturligvis hos den lokale dansksindede presse. Især Hejmdal reagerede og foranstaltede en undersøgelse der viste, at den lokale Rødning-gendarm havde handlet på egen hånd, og at udvisningen ikke var sanktioneret fra højere sted. Endvidere kædede Hejmdal udvisningen sammen med en anden meget omtalt begivenhed i denne periode, nemlig løsladelsen af skomager Böttcher fra Spandet, der i november 1910 i beruset tilstand havde myrdet sin datter. Hejmdal ser løsladelsen af denne »datter-morder« som et udtryk for, at når det gælder personer, der er »til fare for samfundet«, udviser myndighederne en mere liberal holdning, medens der i tilfælde hvor personer er »til fare for staten« – som i tilfældet med fru Ottosen – ikke gives nogen pardon.

Også i Danmark vakte udvisningen genklang. Man var forarget over de »preusser-manerer« man mente udvisningen var udtryk for.⁴⁴

Gårdejer

N. J. Gotthardsen, Nørremark ved Visby, en af initiativtagerne til en samling af de afholdsforeninger, der ikke var logebaserede, i fællesforeningen »Nordslesvigs Afholdsforening«.

Gotthardsen var udpræget dansk-sindet og aktiv i andre danske sammenhænge. Han blev »Nordslesvigs Afholdsforening«s første og eneste formand, og han var den gennemgående figur i foreningen helt frem mod Genforeningen. Her gengivet efter Folkelæsning nr. 31, 1. Maj 1910.

Redaktøren af afholdsbladet »Reform«, Lars Larsen-Ledet, mente at sagen måske kunne få konsekvenser for den danske deltagelse i et stort afholdsstævne som var planlagt i Hamborg. Han manede dog til besindighed og mente det var forkert at »hævne den præjsiske Regerings Overgreb på det præjsiske eller tyske Folk«. Larsen-Ledet mente, at også det tyske folk led under »den præjsiske Embedsaand«, og at man kun gennem overbærenhed kunne bevare og udbygge forbindelserne i den rette ånd.⁴⁵

Endvidere reagerede de mere frisindede tyske aviser som »Kieler Zeitung« og »Hamburger Fremdenblatt« kraftigt på udvisningen, ligesom selv amerikanske aviser havde lagt mærke til sagen.⁴⁶

Også formanden for den tyske fredsforening i Nordslesvig, pastor Schmidt fra Vodder, reagerede.⁴⁷ Han afviste sagens udvikling og betonedede det beklagelige i, at man sammenkædede afholdssagen med de nationalpolitiske forhold. Ifølge pastor Schmidt var afholdssagen værd at kæmpe for uanset nationalt tilhørsforhold, og med udvisningen af en afholdstaler af politiske grunde var man med til at skærpe de nationalpolitiske positioner. Det samme, mente Schmidt, gjorde sig gældende, når det drejede sig om kampen mod småbanekroerne. Mange tysksindede – f.eks. den tyske presse – kom for nemt til at stå på den forkerte side (d.v.s. »alkoholvennernes«) i iveren for at bakke det tyske system op.

Kun den traditionelle »fortykningspresse« forsvarede udvisningen. F.eks. mente »Schleswiger Nachrichten«, at forskrifterne klart var overtrådte, når så stort et møde ikke var anmeldt hos myndighederne.⁴⁸

Uforståeligheden i denne udvisningssag fik en anden dansk-orienteret avis, nemlig »Modersmaalet« til at fremsætte den teori, at gardarmen i Rødding havde fået den opfattelse, at den der holdt foredraget var en anden Fru Ottosen – nemlig Fru Martha Ottosen, der var datter af den tidligere redaktør af Flensborg Avis og rigsdagsmand Gustav Johannsen, og som sådan i sig selv var suspekt. Fru Dr. Ottosen fra Skodsborg havde nemlig tidligere holdt foredrag i både Berlin og Leipzig uden at det havde fået konsekvenser, så udvisningen var ubegribelig, hvis ikke det drejede sig om en forvekslingssag.⁴⁹

En pinlig udvisningssag som denne var med til at skærpe fronterne på det nationalpolitiske område. Men samtidig lagde udvisningssagerne også en dæmper på danske afholdsagitors muligheder for at færdes i Nordslesvig. Der var derfor et behov for i »Nordslesvigs Afholdsforening« at kunne udpege egnede folk fra egne rækker. Dette blev også gjort, men det var ikke altid omkostningsfrit for dem der var mest aktive i foreningen.

Generelt nøjedes man fra myndighedernes side med at holde øje med, at de arrangementer i de »danske« afholdsforeninger, der var anmeldt hos myndighederne, holdtes fri fra nationalpolitisk propaganda. Dette gjordes i almindelighed ved at sende den lokale gardarm til arrangementet – i det mindste når det drejede sig om et arrangement i en »stærk kampegn«.⁵⁰ Officielt havde myndighederne ingen som helst grund til at spænde ben for arbejdet i disse foreninger, så længe det drejede sig om afholdsarbejdet, men det er indlysen-

de, at man var meget påpasselig med at holde øje med, at møderne i disse foreninger ikke udviklede sig til at være arnesteder for nationalpolitiske diskussioner.⁵¹

Efterhånden som »Nordslesvigs Afholdsforening« fik skaffet agitatorer fra egne rækker blev det vanskeligere for myndighederne at skride direkte ind. I forhold til de »indfødte« nordslesvigere var udvisningsvåbnet ikke så umiddelbart tilgængeligt. Man havde dog i et par situationer andre trumfer i ærmet.

Lærer Lorenzen fra Ballum – en tvangsforflyttelsessag

Som nævnt kom den første bestyrelse i »Nordslesvigs Afholdsforening« til at bestå af bl.a. Gotthardsen, Wollesen og lærer Hans Lorenzen fra Ballum. Erhvervsmæssigt var Gotthardsen gårdejer, Wollesen var bogholder i et privat firma,⁵² og de var derfor ikke indenfor rækkevidde af de tyske myndigheder, når det gjaldt chikane. Hans Lorenzen var derimod som lærer ansat i det offentlige tyske system, og det gav myndighederne en mulighed for at skride ind.

Lorenzen, der var valgt som protokolfører i bestyrelsen, måtte i forbindelse med »Nordslesvigs Afholdsforenings« 3. årsmøde i Skærbæk i 1909 melde fra som deltager og derudover trække sin kandidatur til bestyrelsen tilbage. I en summarisk gennemgang af årsmødet,⁵³ kommenteres Lorenzens fravær meget kort, idet der blot nævnes, at Lorenzen ikke kunne deltage i årsmødet »af anden alvorlig Grund«. Denne »anden alvorlige Grund« fremgår dog tydeligt af et brev Lorenzen skrev til Gotthardsen få dage efter årsmødet.⁵⁴ I dette brev beklager Lorenzen i første omgang, at han ikke kunne være til stede ved årsmødet, hvorefter han går over til en forklaring af de omstændigheder som umuliggjorde hans deltagelse i årsmødet og hans genopstilling til bestyrelsen. Lorenzen forklarer i brevet:

»Sagen er den, at Regeringen har sine Hensigter med mig. Til 1. Oktober d.A. skal jeg flytte til N. Dithmarsken i »Tjenestens Interesse«. Grunde angives ikke. Jeg har været i Slesvig og i Tønder for at faa ophævet Paabudet, men ikke opnaaet noget. Maaske det heller ikke lykkes. Foreløbig har jeg indsendt en Ansøgning om at faa meddelt Grundene, at jeg kan retfærdiggøre mig. For nu ikke at smede Vaaben mod mig selv, syntes det mig rettest foreløbig at trække mig lidt tilbage, da det aabenbart er Afholdsarbejdet, der er Myndighederne en Torn i Øjet. Jeg hævder selvfølgelig, at Foreningen,

Lærer Hans Lorenzen, Ballum (1862-1956), fællesforeningens første sekretær. Allerede ved det 3. årsmøde måtte han imidlertid renoncere på bestyrelsesarbejdet p.g.a. myndighedernes trusler om tvangsforflyttelse. Det har dog nok ikke alene været engagementet i afholdsbevægelsen, der har fået myndighederne til at skride ind, for ligesom Gotthardsen var Lorenzen også aktiv i andre danske sammenhænge. I forbindelse med verdenskrigens udbrud i 1914 hørte Hans Lorenzen til de dansk-

sindede, der blev arresteret og ført til afhøring, og som senere blev interneret på navigationsskolen i Flensborg. Foto i Institut for sønderjysk lokalhistorie.

som skrevet staar, er upolitisk, og Sagen er god, men saasnart jeg lod mig genvælge som Bestyrelsesmedlem, medens Regeringen sender mig til Holsten, kunde dette opfattes som Trods og Ulydighed«. ⁵⁵

Lorenzen gør det i øvrigt klart i sit brev, at han ikke mener, at tiden til en offentliggørelse af denne sag er inde på nuværende tidspunkt, og han takker derfor Gotthardsen for, at sagen ikke blev draget frem på årsmødet, og at den ikke blev beskrevet i årsmøde-referatet. Lorenzen er heller ikke særlig optimistisk med hensyn til mulighederne for at bevæge myndighederne til at ændre forflyttelsesordren. Hos landråden i Tønder havde modtagelsen af Lorenzen været kølig.

Der er ingen tvivl om, at Lorenzen i denne sag har kæmpet hårdt for at få myndighederne til at ændre beslutningen om forflyttelsen. Det referat fra årsmødet i Skærbæk, der ganske kort nævner, at Loren-

zen ikke kunne være til stede, offentliggøres først i »Nordslesvigs Afholdsblad« 1909, nr. 5 som er fra november måned. I perioden mellem årsmødet og november er der ingen kommentarer til Lorenzens situation i bladet, hvilket nok skal tages som udtryk for, at man fra bladets og Gotthardsens side har respekteret Lorenzens bøn om diskretion indtil sagen på den ene eller anden måde var afgjort.

Men i »Nordslesvigs Afholdsblad« fra december 1909 tager man bladet fra munden og fortæller historien om Lorenzens forflyttelse og hans beslutning om at afslå forflyttelsen.⁵⁶ Da Lorenzen ikke ville eller kunne tage imod forflyttelsen, var han blevet afskediget som lærer uden pension. Dette ses som en fuldstændig uforståelig og uacceptabel reaktion fra myndighedernes side, men på den anden side priser man sig lykkelig over, at Lorenzen bliver i Nordslesvig og endda får mere tid til at lægge energien i afholdsarbejdet.

Det er vanskeligt at efterspore, om Lorenzen formelt blev ansat som afholdsagitator under »Nordslesvigs Afholdsforening«. Af artiklen i bladet fremgår det, at Lorenzen skal »Arbejde i Afholdssagens Tjeneste«, og også Anton Schmidt antyder, at Lorenzen valgte at fungere som agitator.⁵⁷ Der har dog næppe været økonomiske midler til at ansætte en fuldtids-agitator i foreningen, og Lorenzen havde i øvrigt en gård i Ballum at falde tilbage på. Dette rev ham så at sige ud af myndighedernes klør.⁵⁸

Fra »Nordslesvigs Afholdsforening«s side blev Lorenzen-sagen brugt som et udtryk for den paradoksale fremfærd myndighederne udviste i forhold til den »danske« afholdsforening. I forbindelse med årsmødet i Haderslev i 1910 blev sagen hevet frem, og den brugtes dels til at illustrere myndighedernes iver for at forfølge de medborgere, der var tilknyttet et arbejde der måske kunne betragtes som »national-politisk« hvis det ønskedes, men som dog netop var upolitisk og i god tråd med myndighedernes officielle tilkendegivelser på området. Man refererede her til udtalelser fra højeste sted, nemlig fra ministerbordet i Berlin, at afholdsbevægelsen burde fremmes af al magt fra regeringens side. Dels blev der lavet den slutning, at forsøget på tvangsforflyttelse af Lorenzen, skønt det ikke var direkte udtalt af myndighederne, hidrørte fra hans tilhørsforhold og virksomhed i »Nordslesvigs Afholdsforening«. Sluttelig mente man, at Lorenzen fortjente alle afholdsfolks tak for det eksempel han havde givet på »storslaaet Offervillighed og Vilje til at sætte noget ind for, hvad han elsker og anerkender for Ret«. ⁵⁹

Pastor J. Tonnesen af Hellevad – Et taleforbud

Også en anden sag, hvor en offentligt ansat var involveret, fremkaldte kraftig reaktion i afholdsbevægelsen, og især i den dansksindede nord-slesvigske presse. I forbindelse med »Nordslesvigs Afholdsforening«s årsmøde d. 24. og 25. maj 1913 på »Folkehjem« i Aabenraa var det meningen, at pastor Johannes Tonnesen fra Hellevad skulle holde den ene af hovedtalerne ved det offentlige møde, der traditionelt lå i forlængelse af de mere foreningsmæssige diskussioner og afgørelser.

Johannes Tonnesen var søn af den gamle Indre Missions-formand fra Hoptrup Hans Tonnesen, og havde gennem sit engagement i den nordslesvigske Indre Mission været en af de unge præster, der deltog i det generationsopgør i IM der havde splittet den religiøse bevægelse i en »dansk« og en »tysk« del i 1912.⁶⁰ Holdningsmæssigt lå han på linje med den føromtalte formand for »Foreningen for tysk fredsarbejde i Nordslesvig« pastor Schmidt i Vodder.⁶¹ Johannes Tonnesen betragtede først og fremmest sig selv som Nordslesviger, hvorfor han var lige så skeptisk overfor det danske IMs forsøg på at presse krav om nationalpolitisk stillingtagen ned over hovedet på det nordslesvigske IM, som han var overfor de prøjsiske myndigheders forsøg på at »afrette« nordslesvigerne.⁶²

Derudover var Johannes Tonnesen også engageret på det alkoholpolitiske område, og også på dette område havde han kontakt til udpræget »dansksindede« bevægelser som »Nordslesvigs Afholdsforening«. Der var derfor intet mærkværdigt i, at man fra afholdsforeningens side inviterede Tonnesen som taler. Da dagen oprandt havde Tonnesen imidlertid fået tilsendt et brev, som forbød ham at optræde ved den givne lejlighed. Det blev sammen med Tonnesens uddybning oplæst ved det offentlige møde i forbindelse med årsmødet. Aabenraa-provsten Bade forbød Tonnesen at tale fordi »Sagen er politisk«, og da Tonnesen ikke umiddelbart ville rette sig efter dette forbud, havde han fået et formelt taleforbud fra Konsistoriet.⁶³

I »Nordslesvigs Afholdsforening« blev dette taleforbud set som endnu et forsøg på at stikke en kæp i hjulet for arbejdet med at synliggøre de store problemer alkoholmisbruget forårsagede, og frem for alt var det endnu et bevis på, at myndighederne ikke ville erkende, at arbejdet i »Nordslesvigs Afholdsforening« hvilede på et upolitisk grundlag. Derudover forsøgte man fra foreningens side at holde en forholdsvis lav profil i denne sag.

Sognepræst Johannes Tonnesen (1882-1971), Hellevad. Som statsansat var han i første række underlagt provst Bades i Aabenraa og i næste række Konsistoriet i Kiel. Da Tonnesen ikke umiddelbart havde til hensigt at rette sig efter Bades forbud mod at tale på »N.A.F.«s årsmøde i 1913, modtog han et telegram fra Müller fra det kongelige Konsistorium, der lød: »Vi forbyder Dem herved at holde det bebudede Foredrag ved Afholdsforeningernes Aarsfest på »Folkkehjem«. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Men at fremfærden havde effekt overfor Tonnesen viser et brev fra Tonnesen til Gotthardsen.⁶⁴ »Nordslesvigs Afholdsforening« havde tilsyneladende valgt at provokere myndighederne i forbindelse med årsmødet i 1914 ved atter at indbyde Joh. Tonnesen som taler. Tonnesen takker for indbydelsen, men han må desværre sige nej. Hertil har han tre grunde. For det første har han i det hele taget måttet afvise en række indbydelser til foredrag i flere afholdsforeninger, fordi han har måttet begrænse sit arbejde til prædikenvirksomhed. For det an-

det kan han heller ikke finde tiden, fordi krisen indenfor IM siden splittelsen tager megen tid, og endelig mener Tonnesen ikke det er heldigt, at han igen gør sig til genstand for den offentlige kritik, som sikkert ville komme, hvis han igen stillede op som taler ved årsmødet. Dette ville sandsynligvis føre til endnu en konflikt med myndighederne, og hertil, mener Tonnesen, er tiden endnu ikke inde.

En vis effekt havde myndighedernes taleforbud altså haft på Tonnesens fortsatte arbejde indenfor afholdsbevægelsen.

Den kommunale selvbestemmelsesret

Udvisningssagerne og sagerne omkring Lorenzen og Joh. Tonnesen viste, at myndighederne var opmærksom på de propagandistiske, dansk-nationale muligheder der lå i foreningen.

Et andet irritationsmoment for myndighederne i forholdet til »Nordslesvigs Afholdsforening« var foreningens høje prioritering af den kommunale selvbestemmelsesret. Medens Good Templar-bevægelsen i første række arbejdede på at redde mennesker ud af drukskabens svøbe på det mere personlige plan, havde afholdsforeningen intentionen om og viljen til, iøvrigt i god tråd med det danske forbillede, at føre kampen mod alkohol ud i det omgivende samfund. Dette understreges allerede i det afholdsløfte, der vedtoges som gældende for foreningens medlemmer. Heri betones, at man ikke alene erklærer, at man hverken vil nyde eller byde berusende drikke, men også at man efter evne vil virke for drikkeskikkens udryddelse. En af de sager man kom til at lægge mest vægt på i forholdet til det omgivende samfund var forsøgene på at motivere befolkningen til at kræve kommunal medbestemmelsesret, når det gjaldt udstedelsen af spiritusbevillinger. Det var et af de områder, hvorpå man i afholdsbevægelsen i Danmark førte en meget offensiv politik.⁶⁵

Situationen i Nordslesvig var, at der i tilknytning til de mange småjernbaner, der blev oprettet på kryds og tværs i landsdelen, ofte blev bygget og indrettet kroer til betjening af i første omgang jernbanekunderne, men reelt også den lokale befolkning. Disse kroer søgte som regel om en spirituskoncession, der blev bevilliget af kredsudvalgene på grundlag af indstillinger fra den lokale kommunale myndighed og fra den lokale politimyndighed. Det var således kommuneformanden og amtsformanden, der som henholdsvis kommunal- og lokalpolitimyndighed skulle høres inden bevillingen kunne gives af

kredsudvalget. Kommuneforstanderen kunne forud for sin indstilling forhøre sig i kommunerådet, men han var ikke forpligtiget til det. Ligeså var kredsudvalgene ikke forpligtiget til at følge kommuneforstanderens indstilling.⁶⁶

Med andre ord betød Næringslovens bestemmelser på dette område, at befolkningens indflydelse på koncessionsbevillinger nærmest var lig nul. For »Nordslesvigs Afholdsforening« var dette et kardinalpunkt. Man mente, at kredsudvalgene var alt for rundhændede med tildelingen af koncessionerne. Derved forøgedes risikoen for at folk – og ikke mindst de unge – faldt for fristelsen »til Drik og anden Daarlighed«.⁶⁷ Det var derfor et af de områder man i foreningen mente man burde kæmpe på. Den kommunale selvbestemmelse burde være gældende, når det gjaldt så vigtigt et spørgsmål som uddelingen af spirituskoncessioner.

Spørgsmålet om den kommunale selvbestemmelsesret i forbindelse med bevilling af koncessioner til udskænkning af stærk spiritus blev med mellemrum bragt frem i »Nordslesvigs Afholdsblad«.⁶⁸ At man imidlertid ikke blot havde tænkt sig at diskutere den kommunale selvbestemmelsesret internt gennem foreningsbladet viser referatet fra årsmødet i Haderslev i 1910.⁶⁹ Her gøres der opmærksom på, at man på et hovedbestyrelsesmøde i foreningen d. 13. marts i Aabenraa havde vedtaget, at man skulle søge samarbejde med »Tysklands Storloge I« af I.O.G.T. for sammen med den at indsende en henvendelse til kredsudvalgene i Nordslesvig-området. Det andragende man ville søge samarbejde om, og som skulle indsendes lød:

»Kredsudvalgene bedes vedtage, at der, førend der gives Bevilling til Udskænkning af stærke Drikke (Spiritus), bliver givet Kommunerne Lejlighed til at tilkendegive deres Stilling til det foreliggende Andragende, og at dette nægtes bevilget, hvor et Flertal af de stemmeberettigede i Kommunen erklærer sig derimod«.

Stor Templar Jacobsen havde til dette forslag i første omgang foreslået, at et sådant andragende blev underskrevet af de enkelte som statsborgere og ikke som medlemmer af afholdsforeninger. Holdningen i »Nordslesvigs Afholdsforening« var imidlertid, at man foreløbig begrænsede henvendelsen til at gælde for afholdsorganisationerne, og at man først senere så at sige »skruede blusset op« og lavede andragender fra f.eks. provstisynoder og måske fællessynoden. Først i sidste ende skulle man så, for at understrege alvoren i sagen, gøre

Postkort med deltagerne i Nordslesvigs Afholdsforenings årsmøde i Haderslev i 1910. På dette tidspunkt var foreningen i god vækst, og der var mødt 43 foreningsdelegerede op til årsmødet. Det offentlige møde på årsmødets andendag var ifølge »Nordslesvigs Afholdsblad« »besøgt af rigelig 200 Personer«. Postkort i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

sig anstrengelser for at samle alle om en folkeadresse. Gotthardsen argumenterede: »en Folkeadresse, er det største, vi kan yde, det er at slå et Hovedslag og inden vi går dertil, maa Jordbunden forberedes«. Stor Templaren lovede at tage disse betragtninger og forslaget om en deltagelse i henvendelsen til kredsudvalgene med til storlogemødet i Graasten i august 1910.

Jacobsens meldinger efter storlogemødet i Graasten var imidlertid ikke lovende for et samarbejde om denne sag. Jacobsen henstillede i forbindelse med storlogemødet til, at man for »Storloge I«'s vedkommende lod »Tysklands Storloge II« være forkæmper, når det gjaldt forholdet til det offentlige liv. Derved mente Jacobsen, at den nordslesvigske storloge sikrede sig mod »tom Reklame«, og at der intet foretoges, med mindre man var sikre på at opnå et resultat med det man foretog sig.⁷⁰ Afholdsforeningens forslag til et fælles andragende til kredsudvalgene drøftedes livligt, men det blev i sidste ende forkastet. På dette punkt ønskede man intet sama jde.

I »Tysklands Storloge II« var man egentlig ikke imod kravet om kommunal selvbestemmelsesret, når det gjaldt tildeling af spiritus-

koncessioner. Men man var betænkelig ved, at hvis der rørttes ved dette punkt, så bevægede man sig ind på det politiske område. Ved at kræve retten til at afgøre sager vedrørende tildeling af bevillinger overført til de enkelte kommunemedlemmer, var der en risiko for at man også på andre områder ville opleve krav om at få flyttet bestemmelsesretten fra de valgte organer til vælgerne i kommunen. Dertil kommer, mente man i »Storloge II«'s ledelse, at der ville være en tendens til at sammenkæde kravet om selvbestemmelsesret i bevil-
lingsspørgsmål med et krav om, at også kvinder skulle have stemmeret. Dette krav var nærliggende, dels fordi det ofte var kvinderne der led under drukkenskabens følger, og dels fordi man havde en opfat-
telse af, at det de fleste steder var kvindernes stemmer der ville kunne sikre nægtelsen af koncessioner.

Hermed havde man efter »Storloge II«'s mening bevæget sig alt for langt ind på det politiske område. Man havde den opfattelse, at i disse forhold måtte det enkelte medlem gøre op med sit eget politiske ståsted, hvorvidt man kunne acceptere dette. Det var ikke I.O.G.T. som interesseorganisation, der skulle fare frem med disse synspunkter. Strategien skulle istedet være oplysning af folket om alkoholspørgs-
målet, fordi en sådan oplysning også ville indvirke på, hvem folket ville indvælge i de besluttende organer.

I »Nordslesvigs Afholdsforening« havde man ikke den store forståelse for den nordslesvigske storloges betænkeligheder og ønsker om at krybe ind under »Storloge II«'s beskyttende vinger. Sammenkædningen mellem kommunal selvbestemmelse og f.eks. kvindernes stemmeret mente man ikke havde aktualitet i det nordslesvigske område, og det måtte derfor være andre forhold, der i realiteten fik den nordslesvigske storloge til at afslå samarbejdet i forbindelse med denne »spagfærdige Henvendelse til Kredsudvalgene«. Ifølge »Nordslesvigs Afholdsforening« lå begrundelsen for samarbejdsafslaget nok nærmere i, at man var bange for at blive slået i hartkorn med afholdsforeningen, der jo ikke i særlig grad nød de præstiske myndigheders velvilje. Fra foreningens side beklagede man at »Storlogen« lod sig skræmme, for den vidste ganske vel, at myndighedernes forsøg på at stemple foreningen som »politisk« ikke var i overensstemmelse med de faktiske forhold.

»Nordslesvigs Afholdsforening« fik i løbet af efteråret 1910 lidt mere vind i sejlene omkring sin kamp for den kommunale selvbestemmelse. I det nordslesvigske Indre Mission havde man f.eks. på et møde i august i Vojens en lang diskussion, om man i henseende til

Kvittering for indbetalte Bidrag
for Halvaaret fra 1. Juli 1913 til 31. December 1913.

Kredsen og Foreningens Navn	Formandens eller Kassererens		Medlemstallet var		Bidrag		Forening. faar Antal Blade	Bemærkninger
	Navn	Adresse	1. 1. 1913	1. 7. 1913	Mark	Pg.		
Østlesvigs Afholdskreds:								
Aabenraa Afholdsforening	M. C. Petersen	Aabenraa	16	?	—	—	11	
Vedsted Sogns	M. Nørgaard	Arnitund pr. O. Jersdal	28	30	15	—	20	
Haderslev	Agent Clausen	Haderslev	33	33	16	50	22	
Skrydstrup	L. Chr. Christensen	Skrydstrup pr. Vojens	30	20	10	—	14	
Øster Løgum	W. Armbrust	Rugbjerg pr. Hovslund	10	8	4	—	6	
Hønkyt	N. Chr. Geurtsen	Hønkyt pr. Rødekro	20	23	11	50	16	
Bevtoft	Chr. Nissen	Bevtoft	12	10	—	—	7	
Haderslev Vesteramts Kreds:								
Skodborg Afholdsforening	Kirstine Rolskov Lassen	Skodborg	32	?	—	—	22	
Føl	N. P. Nielsen	Harreby pr. Føl	24	28	14	—	19	
Branderup	H. Wollberg	Branderup	48	49	24	50	33	
Rødning	H. P. Hansen	Rødning	30	50	25	—	33	
Hygum	H. Jørgensen	Holm pr. Hygum	32	?	—	—	22	
Als-Sandved Kreds:								
Øksbøl med flere Sognes Afholdsf.	N. Jørgensen	Lavensby pr. Nordborg	40	40	20	—	27	
Egen Sogns	H. A. May	Guderup (Als)	55	64	32	—	43	
Dybbøl Sogns	J. Hansen	Dybbøl	52	60	30	—	40	
Nybal Herreds	L. Nielsen	Stenderup pr. Nybal	38	56	28	—	38	
Felsted	H. Kaufmann	Tumbøl pr. Felsted	40	50	25	—	34	
Tyrsbøl og Omegns	A. Thielsen	Holbøl pr. Hokkerup	32	38	19	—	26	
Klipleve	Karl Hansen	Klipleve	?	?	—	—	—	
Ullerup Sogns	Nis Lauritzen	Truenbro pr. Ullerup	24	30	15	—	20	
Broager	F. Frandsen	Broager	20	25	12	50	17	
Tingleve	J. Juhler	Tingleve	30	30	15	—	20	
Flensborg	Hans Hansen	Flensborg, Sofiegade 71	16	30	15	—	20	
Vestslesvigs Afholdskreds:								
Møgeltønder Afholdsforening	P. Sønniksen	Sødamgaard pr. Møgeltønder	48	30	15	—	20	
Døstrup	Jacob Jacobsen	Døstrup	29	29	14	50	20	
Daler	Karl Sørensen	Daler pr. Daler-Østerby	33	?	—	—	22	
Ballum	H. Lorenzen	Ballum	48	44	22	—	30	
Brede	L. N. Jepsen	Bredebro	81	90	45	—	60	
Skærbæk	P. Wollberg	Skærbæk	90	75	37	50	50	
Hostrup Sogns	M. P. Michelsen	Hostrup pr. Jejsing-Hostrup	25	26	13	—	18	
Rejsby	S. H. Thiem	Kærbølling pr. Rejsby	46	?	—	—	31	
Højsted	Chr. Hansen	Øster Højsted	18	16	8	—	11	
Bylderup	Jes Jakobsen	Lendemærk pr. Bylderup-Bov	24	?	—	—	16	
Visby	P. Christiansen	Visby	54	?	—	—	36	
Emmerlev Sogns	L. N. Eriksen	S. Sejerslev pr. Højer	50	59	29	50	40	
Øster Terp	H. Løbner	Øster Terp	29	?	—	—	20	

423

575369

Foreningerne i Bevtoft og Klipleve er, paa Grund af vanskelige Arbejdsvilkkaar, midlertidig blevne fritagne for at betale Medlemsbidrag. De Foreninger, som endnu ikke har betalt deres Bidrag, bedes snarest at indhente det forsendte.

S. Sejerslev, i September 1913.

L. N. Eriksen, f. T. Kasserer.

Bidragsliste fra »Nordslesvigs Afholdsblad« 1913. Listen viser, at der på dette tidspunkt stadig er en – ganske vist moderat – fremgang i medlemstallet. Listen viser også, at »N.A.F.« havde sine geografiske tyngdepunkter på Vestkysten og i Als- og Sundeved-området.

afholdenhed skulle støtte den ene eller den anden linje.⁷¹ Man var skeptiske overfor Good Templarne, men mente dog at det var vigtigt at få dem med, hvis det skulle lykkes at nå til enighed om fra IMS side at foretage sig noget. Efter lange drøftelser, der især drejede sig om hvorvidt man skulle føre kampen mod alkohol gennem som personligt afholdende at stå som eksempel til efterfølgelse, om man skulle gå ind i redningsarbejdet med alkoholiserede mennesker, eller om man skulle indgå i sammenhænge, hvor man var med til at lægge et pres på myndighederne for at få dem til at begrænse »drikke trafik-

ken«, nåede man frem til, at man måtte virke på flere fronter. En af disse fronter var, at man skulle søge at medvirke ved en petition til myndighederne, der skulle kræve, at koncessioner ikke skulle gives før de havde været til afstemning i kommunerne.

Derudover sporedes der også aktivitet i andre dele af befolkningen. F.eks. indgav en række borgere i Skærbæk en adresse til Kredsudvalget i Haderslev, hvor man anmodede om, at der ikke blev knyttet en ny beværtning til det nye småbaneanlæg. Man mente, at kommunen i forvejen havde tilstrækkeligt med udskænkingssteder, hvorfor der i ædruelighedens navn blev bedt om, at der ikke blev uddelt en ny koncession til spiritusudskænkning. Også fra kirkekollegiet i Skærbæk indgaves der en anmodning om ikke at tildele kroen, i forbindelse med den nye småjernbane, koncession.⁷²

Også IM skred til handling. I Hoptrup tog pastor Hans Tonnesen sammen med sognets kirkeældste sagen op, og provst Gottfriedsen i Nustrup opfordrede kirkeforstanderskaberne rundt om i Tørninglen til at drøfte sagen. Selv Good Templarne forsøgte at gøre deres indflydelse gældende ved at indsende andragender, og i Haderslev Provsti cirkulerede et andragende, der var anbefalet og underskrevet af en række ansete mænd.⁷³ I januar 1911 tog landdagsmand N. Nissen sagen op i den præsiske landdag, hvor der i den efterfølgende drøftelse blev langet ud efter de præsiske landråder, fordi de ofte gav koncession på trods af den lokale befolknings protester. At sagen var ved at vinde indpas ses også af, at der til et protestmøde i Haderslev d. 17. januar 1911 var mødt 4-500 mennesker.⁷⁴ Myndighederne var i forbindelse med henvendelserne i almindelighed imødekommende, men de var ganske givet ikke villige til at gå så langt som afholdsbevægelsen og de forskellige kirkeforstanderskaber krævede. Småbaneanløbene var nemlig for en dels vedkommende ejet af kommuner eller kredse, og var derfor indtægtsgivende.⁷⁵

»Nordslesvigs Afholdsforening« valgte at indsende en henvendelse til kredsudvalgene, der stort set var identisk med det andragende man tidligere havde forsøgt at få Good Templarne som medunderskrivere af. Derudover sluttede man sig til de andragender, der var indkommet til Kredsagen i Haderslev Kreds, og som gik ud på, at Kredsen ikke burde forøge antallet af udskænkingssteder ved selv at optræde som alkoholvært.⁷⁶

Man fik ikke svar på andragendet fra alle kredsudvalgene. Haderslev og Aabenraa sendte intet svar, hvilket for Haderslevs vedkom-

Der var mange kroer i Nordslesvig før Genforeningen, og anlæggelsen af amtsbanerne gav omsætning til mange skænkestuer, dels i ældre kroer, dels på de nye småbanestationer. Det fremmede uden tvivl misbruget af alkohol. Derfor blev kampen mod kroerne, ikke mindst på banestationerne, et vigtigt punkt for Nordslesvigs Afholdsforening. Her ses Knivsbjerg station - Lyngtofte kro med skænkestuen. Gengivet efter L. H. Hansen: Aabenraa amts jernbaner 1899-1926 (1982).

mende kan undre, idet denne kreds var særlig i søgelyset, når det gjaldt indsendelsen af andragender. Fra både Tønders og Sønderborgs kredsudvalg blev der i svaret henvist til § 114 afsnit 3 i Kompetenceloven, der ganske vist giver kredsudvalget mulighed for at adspørge de lokale kommune- og politimyndigheder, om der i forbindelse med en bevilling skal rejses indsigelse, men som i sidste ende placerer beslutningen, og dermed ansvaret, hos kredsudvalget. Fra kredsudvalget i Sønderborg blev »Nordslesvigs Afholdsforening« endvidere gjort opmærksom på, at kredsudvalget måtte repræsentere kredsens samlede befolknings interesser, og ikke lade sig påvirke af hensyn til enkelte foreningsbestræbelser.⁷⁷

At opmærksomheden på dette tidspunkt så forholdsvis ensidigt var rettet mod netop de nytilkomne småjernbanekroer, skyldes ganske givet en uhyggelig tildragelse, som fandt sted i efteråret 1910. Det drejer sig om det føromtalte »mord i Spandet«. Som nævnt drejede det sig om en skomager Böttcher der, efter en indvielsesfest for småbanekroen i Spandet, i beruset tilstand myrdede sin datter, da han kom hjem. Denne hændelse blev hurtigt brugt af både afholdsbevægelsen, kirkeforstanderskaberne og mange andre, der ikke nødvendigvis var organiserede i afholdsbevægelsen, som et skræmmende eksempel på hvilke konsekvenser de mange nyoprettede kroer kunne få. Der blev derfor ofte henvist til den tragiske begivenhed i de henvendelser og andragende der blev lavet, ligesom begivenheden blev anvendt i »oprustningsøjemed«. ⁷⁸

I »Nordslesvigs Afholdsforening« fortsatte man i den efterfølgende tid med at gøre opmærksom på kravet om kommunal selvbestemmelse i koncessionssager. I februar 1911 afholdtes der generalforsamling i Als-Sundeved kredsen under afholdsforeningen, og her vedtog man en resolution med et krav om, at det burde være kommunens skøn der burde være normgivende for, om der skulle oprettes nye kroer. Især sluttede man sig til kravet om, at alle småbanekroer og stationskroer burde være afholdsbeværtninger.⁷⁹ Man var dog i afholdsforeningens hovedbestyrelse skeptisk overfor andragender, der var foranstaltede af for små enheder i afholdsbevægelsen. Midt i februar havde man ved et lokalt afholdsmøde i Felsted vedtaget at samle underskrifter på et andragende om »Indskrækning af Forlystelserne og skarper Overvaagen af Overtrædelser af Polititimen« som skulle sendes til det lokale Kredsudvalg. Dette andragende fik »Nordslesvigs Afholdsforening«s kasserer Th. Hansen fra Visby til at reagere, idet han

mente, at et andragende fra en enkelt eller et par lokalforeninger var »Kandestøberi« og spild af kræfter. Sådanne henvendelser var efter Hansens mening slag i luften. Der brugtes for mange kræfter uden at det fremmede bevægelsen. De lokale foreningers opgave i denne kamp var at vedligeholde stemningen i hver sit distrikt. Det kunne frygtes, at der ved en række lokale henvendelser ikke alene blev spildt en masse kræfter, men også at man derved skadede det mere overordnede arbejde, fordi interessen for »Hovedslagene sløves ved alle de mange Smaaskærmydsler, der gaar forud«. ⁸⁰ Det der måtte arbejdes for og bruges energi på, var en bearbejdning af den offentlige mening. For i sidste ende var det den offentlige mening der, som det så ud på dette tidspunkt, skulle påvirke kredsudvalgene til at afslå bevillingerne. Derudover kunne man med større udbytte hjælpe sagen ved i det lokale område at opfordre til ved kommunerådsvalgene at indvælge kommunerådsmedlemmer, der havde forståelse for afholdsbevægelsens krav.

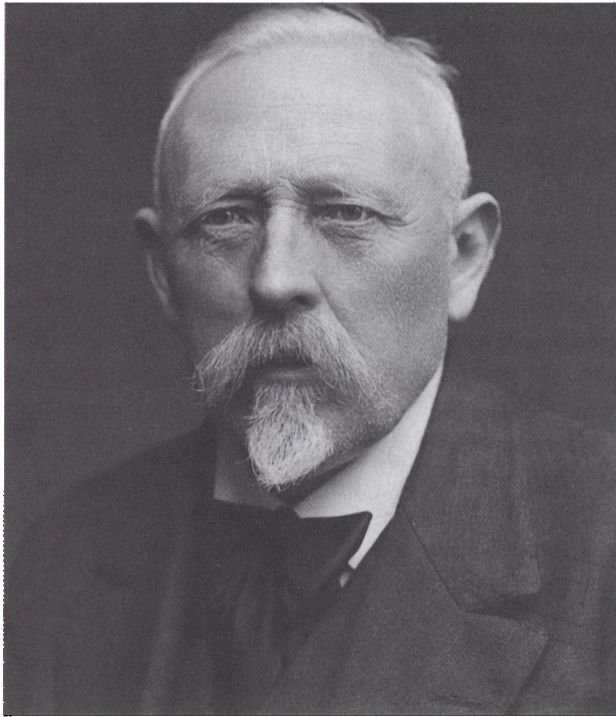
Ved siden af andragender og andre henvendelser med krav om kommunal selvbestemmelsesret var man i »Nordslesvigs Afholdsforening« også opmærksom på mulighederne for at arbejde indenfor systemet som det fungerede nu. En af de veje man kunne gå, var – som Th. Hansen antydede – at få indvalgt afholdsvenlige personer i kommunerådene. Ganske vist kunne kommunerådene intet formelt gøre i relation til bevillingen af spirituskoncessioner, men det var kommunerådsmedlemmerne der var med til at sammensætte de Kredsudvalg, der var bemyndigede til at udstede bevillingerne. I forbindelse med kommunerådsvalgene i marts måned 1911 opfordrede man derfor foreningens medlemmer og andre afholdsvenlige personer til at opstille eller støtte egnede kandidater, for også ad den vej at kunne gøre sin indflydelse på koncessionstildelingen gældende. Men kravet om kommunalt selvstyre i koncessionsanliggender fastholdtes. ⁸¹

Efterhånden fattede man også i den tyske afholdsbevægelse større interesse for den kommunale selvbestemmelsesret som et redskab i kampen mod Kredsudvalgenes alt for mange bevillinger af spirituskoncessioner. I Danmark, hvor man var nået et stykke længere end syd for Kongeåen når det gjaldt kravet om den kommunale selvbestemmelse, havde man kørt flere kampagner og såkaldte »krokampe«. Dette havde reelt resulteret i, at man havde været i stand til fra afholdsbevægelsens side at »tørlægge« flere kommuner. ⁸² Rygterne om

de gode resultater spredte sig ned i Tyskland, og Larsen-Ledets bog om »Kommuneafstemningen i Danmark«, der havde en vejledning i afstemningsspørgsmålet, blev oversat til tysk, og blev brugt som forlæg for et opsigtsvækkende foredrag, som oversætteren Dr. Kraut holdt ved den 7. tyske afholdsdag i oktober 1910. Der var altså tegn på, at også den tyske afholdsbevægelse var ved at erkende vigtigheden af at overlade beslutninger om tildeling af spirituskoncessioner til den lokale befolkning.⁸³

»Nordslesvigs Afholdsforening« blev kontaktet af lederen af »Propaganda Centrale« (til indførelse af kommunal selvbestemmelsesret). Lederen, Hr. Franciskus Hähnel fra Bremen, havde det forslag, at man fra de samlede nordslesvigske afholdsselskaber – d.v.s. både tyske og danske – tog skridt til at forberede og gennemføre en folkeafstemning i alle byer for at vise myndighederne, at den sande folkestemning virkelig var for afskaffelsen af småbanekroerne. Hähnels »Propaganda Centrale« arbejdede på en indførelse af selvbestemmelsesretten i den tyske forfatning, og »et eksempel« fra Nordslesvig, hvor jorden i forvejen var gødet i kraft af kampen mod småbanekroerne, ville sikkert passe Hähnel og venner fint i deres arbejde på at bearbejde den tyske offentlighed og de tyske lovgivere.⁸⁴

I »Nordslesvigs Afholdsforening« var man imidlertid ikke til sinds umiddelbart at lade sig spænde for dén vogn, så man svarede på høfligste måde Hähnel, at man i øjeblikket ikke mente, at tiden var moden til en samlet optræden fra afholdsselskabernes side. En massepetition kunne sikkert komme på tale »engang i Fremtiden«. ⁸⁵ Man var i afholdsforeningen sikkert skeptisk overfor at blive trukket for langt frem i myndighedernes søgelys. En aktion som den Hähnel foreslog kunne forøge opmærksomheden på foreningen på en måde, som ikke var videre behagelig. Man var dog ikke uvillige til at indrømme, at et samarbejde mellem de forskellige afholdsorganisationer i Nordslesvig efterhånden tiltrængtes, og at »Tiden til at optage saadanne Folketilkendigelser snart er inde«. ⁸⁶ En af mulighederne, mente afholdsforeningens formand, kunne være samtidigt at demonstrere imod småbanekroerne og for den kommunale selvbestemmelse. Dette kunne gøres med regelmæssige mellemrum, for eksempel hvert tredje år, indtil sejren var vundet. Gotthardsens betragtninger virker på dette tidspunkt en smule desillusionerede.

Væver Thomas Kaufmann, Bovrup (1877-1971), en af »ideologerne« i »N.A.F.«. Kaufmanns rolle fremgår bl.a. af nogle »oprustningsartikler« i foreningsbladet. Desuden var han formand for agitationsudvalget og lagde stor vægt på at oplyse ungdommen om alkoholens farer. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Savnet af »friske Strømninger«

Gotthardsens desillusion blev kendetegnende for tiden op mod verdenskrigen. Medlemsmæssigt holdt man nogenlunde skansen – tallet lå 1914 på ca. 2.000 – men på det mere »ideologiske« plan havde afholdsforeningen problemer. Det var vanskeligt at mobilisere medlemmerne, og da organisationer som beværterforeningen samtidig gik i offensiven, og myndighederne ikke viede afholdssagen den opmærksomhed den fortjente, mente Th. Kaufmann – der kan betragtes som en af »ideologerne« i afholdsforeningen – at det var på tide i meget højere grad at henvende sig til ungdommen. Der savnedes »friske Strømninger, der kan røre op i vort Folkelivs af Drikkeskikke forplumrede Vande«, som Kaufmann udtrykte det.⁸⁷

Trods forsøget på at få ungdommen aktiveret og et forsøg på at inddrage et forbud mod spiritus i kampen – et område der i Danmark

havde en vis bevågenhed efter de mange sejre i »krokampene« – lykkes det ikke rigtig at få foreningen op i de høje omdrejninger.

Krigen og Genforeningen

Kort efter årsmødet i Rødning begyndte verdenskrigen. Det medførte at afholdsforeningens blad gik ind, og arbejdet lå i krigsperioden helt underdrejet.

At denne periode blev hårdere for »Nordslesvigs Afholdsforening« end for Good Templarne kan hænge sammen med, at man i Good Templar-bevægelsen havde en fastere organiseringsstruktur med ugentlige logemøder, som holdt bedre fast på medlemmerne. I Afholdsforeningen var strukturen løsere, og man havde kun møder én gang om måneden.

Da Genforeningen nærmede sig, måtte »Nordslesvigs Afholdsforening« igang med overvejelser omkring en sammenslutning med »Danmarks Afholdsforening«. I denne periode var det især formanden Gotthardsen, der kom til at stå for kontakten til Danmark. Han var således inviteret til »Danmarks Afholdsforening«s årsmøde i Århus i juli 1919 og berettede her om de vanskeligheder, som prægede afholdssagen i Nordslesvig. Han fremhævede, »at den kærlighed og interesse, der før verdenskrigens udbrud var til stede over for afholdssagen i vor landsdel, den vil man forefinde i uformindsket styrke, naar først Genforeningen med vort moderland er en fuldblyndet kendsgerning og de store opgaver, som nu lægger beslag paa alle ledende kræfter i vor befolkning i hovedsagen er løste«. ⁸⁸

Gotthardsen betonedede det essentielle omkring den nordslesvigiske afholdsbevægelse. Han var ikke i tvivl om, at man burde skride ind overfor tilvirkning og salg af berusende drikke, men han advarede samtidig forsamlingen om, at den sønderjydske befolkning måske ville have svært ved at acceptere et sådant krav, fordi man netop havde været igennem verdenskrigen med de følger for den personlige udfoldelse denne havde kastet af sig. Det kunne i sådanne sammenhænge være svært at vurdere, hvad der var væsentligt og uvæsentligt. Under alle omstændigheder ville man nok, mente Gotthardsen, i øjeblikket finde sønderjyden en smule overfølsom over for al snak om indskrænkninger i den personlige frihed. ⁸⁹

Til slut anmodede Gotthardsen »Danmarks Afholdsforening« om at yde hjælp til genrejsningen af de tidligere arbejdende lokalforenin-

ger i det sønderjydske område. »D.A.F.« vedtog allerede på et bestyrelsesmøde d. 8. juli 1919 at sende D.A.F.-sekretæren Adolph Hansen til Sønderjylland, dels for at sondere terrænet, og dels for at gøre en indsats for at få den meget skrantende bevægelse på fode igen.⁹⁰

Adolph Hansen nåede i perioden frem til d. 24. august at besøge 13 forskellige byer på den sønderjyske vestkyst – der traditionelt havde været et af »Nordslesvigs Afholdsforening«s tyngdepunkter. Han mødte på denne rundtur alle slags reaktioner lige fra udpræget entusiasme for atter at genoptage afholdsarbejdet, til holdninger om, at det ikke nu var tiden at forsøge på en genrejsning. Dertil var forholdene for kaotiske og de fleste – også af de tidligere medlemmer – havde andre ting at tage vare på.

Nogle steder kunne det overhovedet ikke lade sig gøre at arrangere et egentligt offentligt møde. Således f.eks. i Tønder. Der forsøgtes flere gange her, men man måtte til sidst opgive, »bl.a. fordi alle Sale i Tønder er i Brug til Bal hver Søndag«. Også i Løgumkloster var problemerne så store, at man til sidst måtte opgive. Adolph Hansen skriver:

*»Næste Dag, Tirsdagen den 19. Aug., skulde der have været Møde i Løgumkloster; men da den tidligere Fmd. for Afholdsforeningen »var gaaet hen og bleven Kromand« og paastod, at der ikke var et eneste Medlem af Afholdsforeningen tilbage og ingen Interesse for Afholdssagen, kunde vi ikke faa noget Møde i Stand«.*⁹¹

Det var således ikke nogen nem opgave, Adolph Hansen var sat på. Enkelte steder som f.eks. Øster Højst fik man ganske vist afholdt et møde, men udover den tidligere formand og Adolph Hansen selv, var der kun en enkelt tilhører. Rejsesekretæren bemærkede nærmest lakonisk, at *»iøvrigt var der nok i Byen et lille Gilde, hvor de fleste af dem, man havde ventet til Mødet, var forsamlede«*.⁹²

I Visby var der mødt 40 tilhørere, i Emmerlev nogenlunde det samme, i Ballum var der hele 70 tilhørere, medens der i Brede kun var mødt 19 tilhørere, selvom afholdsforeningen her havde 73 medlemmer i 1914. Generelt var Hansens indtryk, at der kom enkelte af de gamle bestyrelsesaktive fra hver forening, og derudover var det mest ungdommen der kom. At det var ungdommen der mødte op lovede jo trods alt godt for fremtiden.

Den 24. august rejste Adolph Hansen til Als – som sammen med Sundeved var det andet stærke område for »Nordslesvigs Afholdsforening« før krigsudbruddet. Han fik talt med en del mennesker, bl.a.

Hellevad Afholdsforening 1913

Hellevad Afholdsforening 1913. Fællesforeningen »Nordslesvigs Afholdsforening« bestod af hovedparten af de afholdsforeninger, der ikke var logebaserede. Der var dog enkelte lokale foreninger, der valgte at stå udenfor fællesforeningen. Svenstrup Afholdsforening meldte sig som nævnt ud p.g.a. forhøjelse af medlemskontingentet, men også forholdsvis medlemsstærke afholdsforeninger i Tandslet og Ulkebøl stod udenfor. Også Hellevad Afholdsforening, der her ses forevigt i 1913, stod udenfor. Fotografiet viser tydeligt, at man i afholdsforeningerne ikke lagde vægt på det ceremonielle, som man gjorde det i logerne. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

med den før krigen meget aktive pastor Hansen i Dybbøl, og på den baggrund mente han, at der muligvis kunne rejses en afholdsforening. I det mindste skulle der være en reel chance i Sønderborg.⁹³

Efter at være rejst med dampskib til Svendborg skriver Adolph Hansen i starten af september til Gotthardsen og beder ham gøre de forskellige lokale afdelinger opmærksomme på de forskelle, der er mellem »Danmarks Afholdsforening« og »Nordslesvigs Afholdsforening«.⁹⁴ Det viste sig nemlig, at der var nogle vedtægtsmæssige uoverensstemmelser, som man blev nødt til på lidt længere sigt at få en afklaring på. Især kunne der opstå problemer omkring afholdsløftet, der var mere strengt i »D.A.F.«. I »Nordslesvigs Afholdsforening« havde man ikke indføjet den passus fra »D.A.F.«'s vedtægter der lød: »ikke for egen regning at forhandle« berusende drikke. Herved var det i

»Nordslesvigs Afholdsforening« muligt at også f.eks. købmænd der solgte spiritus kunne blive medlemmer. Flere af foreningens mest aktive personer – f.eks. Th. Hansen fra Visby – var således købmænd og kunne sælge berusende drikke fra deres butikker. De måtte til gengæld love ikke at reklamere for de spiritusholdige produkter de forhandlede.⁹⁵ Der var således nogle finjusteringer der skulle foretages, før en endelig sammensmeltning af de to foreninger kunne finde sted.

Der sker åbenbart ikke de store ting i »Nordslesvigs Afholdsforening« i det efterfølgende halve års tid. Til »D.A.F.«'s årlige repræsentantskabsmøde og fællesmøde mellem hovedbestyrelsen og kredsformændene den 17. april i Fredericia sendte »Nordslesvigs Afholdsforening« ingen repræsentanter, og Gotthardsen gjorde i et brev til D.A.F.'s formand Claus Johannsen atter opmærksom på, at det ikke ville være muligt at genoptage arbejdet i »Nordslesvigs Afholdsforening« før efter Genforeningen.⁹⁶ Han mente dog nok, at der »i nær fremtid« kunne foranstalles et delegeretmøde, der kunne tage stilling til spørgsmålet om sammensmeltning. Når »D.A.F.« på dette tidspunkt lagde så stærkt pres på Gotthardsen og »Nordslesvigs Afholdsforening«, skyldtes det at »konkurrerende« afholdssorganisationer i Danmark allerede agiterede kraftigt i Sønderjylland, ligesom flere andre sønderjydske afholdsselskaber havde genoptaget arbejdet.⁹⁷

Om det var »D.A.F.«'s pres på »Nordslesvigs Afholdsforening« eller det var andre forhold der gjorde sig gældende er ikke til at afgøre, men resultatet blev, at et delegeretmøde i den sønderjydske afholdsforening den 21. maj 1920 – d.v.s. før selve Genforeningen – vedtog at »Nordslesvigs Afholdsforening« efter Sønderjyllands Genforening med Danmark skulle søge optagelse i »Danmarks Afholdsforening«. Det overordnede arbejde kunne dermed lægges i hænderne på D.A.F.

Hermed ophører »Nordslesvigs Afholdsforening« med at fungere som selvstændig fællesforening. Man var nu underlagt den danske moderorganisation. Det kan ganske givet have medført nogle organisatoriske lettelser for den forholdsvis lille fællesforening, men der har ganske givet også stadig været store problemer med overhovedet at holde gang i de lokale foreninger. I 1925 havde man således stadig store problemer med overhovedet at få genoprettet de lokale afholdsforeninger man havde før krigens udbrud.

Sammenfatning

De to vigtigste parter i afholdssagen i Nordslesvig i perioden mellem 1880 og Genforeningen, Good Templar-bevægelsen og Nordslesvigs Afholdsforening, blev begge skabt efter inspiration fra Danmark. Udviklingen viser dog, at Good Templar-bevægelsen kom til at koncentrere sig om »sagen« i højere grad end om de nationalpolitiske kontroverser, der i lange perioder prægede »Nordslesvigs Afholdsforening«.

De to parters forskellige udvikling skal ses på baggrund af den måde de introduceredes på i Nordslesvig. I.O.G.T. rykkede ind i Nordslesvig for at give bevægelsen fodfæste i Tyskland, og »Germania«-sagen, løsningen af Ølspørgsmålet og senere bl.a. uviljen mod at provokere myndighederne viser, at man i Good Templar-bevægelsen først og fremmest samlede sig om arbejdet med afholdssagen.

»Nordslesvigs Afholdsforening« dannedes bl.a. som en reaktion på den fremmedartethed, der kendetegnede Good Templar-bevægelsen. Desuden fastholdtes en dansk-national indstilling i afholdsforeningen, selvom man i perioder prøvede at nedtone denne i forhold til myndighederne. Medens Good Templarene koncentrerede sig om forbedringsarbejdet, var man i afholdsforeningen mere koncentreret om den udadvendte kamp. Det gælder kampen mod kroerne på småbanestationerne, for den kommunale selvbestemmelsesret vedr. spirituskoncessioner og forbudstanken. Iøvrigt alle mærkesager, der er kendetegnende for den danske afholdsbevægelse i denne periode.

Verdenskrigens udbrud i 1914 betød, at arbejdet i »Nordslesvigs Afholdsforening« blev indstillet, og i tiden op mod Genforeningen lykkedes det ikke at få gang i foreningen, ligesom tiden efter sammensmeltningen med »Danmarks Afholdsforening« var vanskelig for det sønderjyske afholdsarbejde.

Good Templarene formåede at holde gang i arbejdet både i krigstiden og i perioden op mod Genforeningen, men også her var tendensen, at medlemstallet faldt. Det skal her retfærdigvis nævnes, at det ikke kun var de nordslesvigske afholdsselskaber, der ramtes af en kraftig medlemstilbagegang i tiden efter verdenskrigen. Også i Danmark og i andre lande sporedes svækkelsen, der for Danmarks vedkommende bl.a. skyldtes et dalende alkoholforbrug p.g.a. rationeringer under krigen og en kraftig skatteforhøjelse på stærkere alkohol i 1917.⁹⁸

NOTER

1. Markersen, F.: »Afholdsbevægelsen i Danmark«. 1939 Bind I s. 25-50.
2. Aarseth, Ernst og Nonboe: »I.O.G.T. i Danmark« 1905 s. 16 ff.
3. Pedersen-Fredsbjerg: »I.O.G.T.'s historie i Danmark«. 1913, s. 132-34.
4. Anton Schmidt i »Afholdsbev. Verdenshist.« 1912-16. Bind V s. 102-03.
5. »N.G.T.« 1888, nr. 1 s. 4.
6. »N.G.T.« 1892, nr. 12 s. 2-3.
7. »N.G.T.« 1891, nr. 2 s. 3-4.
8. »N.G.T.« 1892, nr. 1 s. 3.
9. »N.G.T.« 1892, nr. 9 s. 1.
10. Pedersen-Fredsbjerg, s. 141.
11. Anton Schmidt: Bind V s. 102-03.
12. Dette bekræftes både af A. Schmidt i »Afholdsbevægelsens Verdenshistorie« bind V s. 103 ff, og af omtale i »Nordslesvigs Good Templar«. F.eks. 1891, nr. 9 s. 3 og 1891, nr. 12 s. 3.
13. Aabenraa Landrådsarkiv K.B.21 (Goodtemplarvereine).
14. »N.G.T.« 1890, nr. 17 s. 3.
15. »N.G.T.« 1891, nr. 5 s. 2.
16. »N.G.T.« 1891, nr. 6 s. 2.
17. »N.G.T.« 1891, nr. 8(9) s. 2-3.
18. »N.G.T.« 1891, nr. 18 s. 4.
19. »N.G.T.« 1892, nr. 14 s. 2.
20. »N.G.T.« 1892, nr. 16 s. 1.
21. Wavrinskys beskrivelse af turen rundt i Sydjylland i forbindelse med storlogeomøderne gengives i »N.G.T.« 1892, nr. 17, nr. 18 og nr. 19.
22. »N.G.T.« 1892, nr. 16 s. 1-2.
23. »N.G.T.« 1893, nr. 16 s. 2.
24. »N.G.T.« 1910, nr. 6 s. 4.
25. Anton Schmidt, Bind V s. 116. L. Larsen-Ledet i Aarseth, Ernst og Nonboe (red.): »I.O.G.T. i Danmark, Good Templar Ordenen gennem 25 år«, Aalborg 1905 s. 26ff
26. »N.G.T.« 1916, nr. 17 s. 1-2.
27. »N.G.T.« 1917, nr. 17 s. 1.
28. »N.G.T.« 1918, nr. 17 s. 2.
29. »N.G.T.« 1916, nr. 24 s. 2 og »N.G.T.« 1919, nr. 24 s. 4.
30. »N.G.T.« 1916, nr. 10 s. 4.
31. »N.G.T.« 1917, nr. 17 s. 1.
32. »N.G.T.« 1919, nr. 13 s. 1.
33. »N.G.T.« 1919, nr. 15 s. 1.
34. »N.G.T.« 1920, nr. 19 s. 1.
35. Foreningslove for »N.A.F.« i Aabenraa Landrådsarkiv K.A.2.
36. Aabenraa Landrådsarkiv K.A.2.
37. Disse tal fremgår af Anton Schmidt, Bind V s. 111 (fodnote).
38. »Nordsl. Afh.bl.«, 1909 nr. 1 (juli) s. 3.
39. Anton Schmidt, Bind V s. 111.
40. William Petersen i »Folkevennen« dec. 1904.
41. »Nordsl. Afh.bl.« 1909, nr. 1 s. 3.
42. William Petersen i »Folkevennen« dec. 1904.
43. Hejmdal d. 3. april 1911.
44. De danske avisers reaktioner fremgår af Hejmdal fra d. 5. april 1911.
45. Larsen-Ledets kommentarer til udvisningen gengives i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 5 s. 2.
46. Hejmdal fra d. 6. april og fra d. 8. april 1911.
47. Interview med pastor Schmidt i Hejmdal d. 7. april 1911.
48. Hejmdal d. 11. april 1911.
49. Teorien fremkommer i Modersmaalet d. 3. april 1911, men bekræftes ikke siden hverken her eller i Hejmdal.
50. Beskrives sådant af William Petersen i »Folkevennen« dec. 1904.
51. I almindelighed var man fra de tyske myndigheder side positive overfor arbejdet i afholdsbevægelsen, hvilket understreges af, at man gav tilskud til nogle af selskabernes aktiviteter (fremgår f.eks. af »Nordsl. Afh.bl.« 1910, nr. 4 s. 2).
52. Fremgår af Wollesens dødsannonce i Hejmdal d. 29. maj 1915 s. 4.
53. »Nordsl. afh.bl.« 1909, nr. 5 s. 3-4.
54. Årsmødet foregik d. 6. juni. I Gotthardsens Privatarkiv i landsarkivet i Aabenraa findes et forklarende brev fra Lorenzen dateret »Ballum d. 9. juni 1909«.
55. Lorenzens brev til Gotthardsen dateret 9. juni 1909 i Gotthardsens Privatarkiv.
56. »Nordsl. Afh.bl.« 1909, nr. 6 s. 2.
57. A. Schmidt, Bind V s. 113.
58. Således f.eks. i »Nordsl. Afh.bl.« 1910, nr. 4 s. 2.
59. »Nordsl. Afh.bl.« 1910, nr. 6 s. 3-4.
60. Johannes Tonnesen giver et indblik i sin egen version af denne strid i artiklen: »Fra fromhedslivet i Nordslesvig indtil 1920«, »Grenzfriedenshefte« nr.

3. 1962. Artiklen er oversat til dansk og gengivet i »Vores egne Vindver«, Flensborg 1967 s. 166-83. Se også Lisbeth Vestergaard Høst: »Det Ene Fornødne«, Aabenraa 1997 s. 43ff.
61. Ibid. s. 177.
62. Ibid. s. 173 ff.
63. Brevet gengives i Hejmdal d. 27. maj 1913 og i »Nordsl. Afh.bl.« 1913, nr. 6 s. 3.
64. Brev fra Johannes Tonnesen til Gott-hardsen dateret 2. marts 1914 i Gott-hardsens Privatarkiv.
65. Om udviklingen i »kroafstemnings-spørgsmålet« i Danmark se Larsen-Ledet i Markersen s. 202 ff.
66. Næringslovens bestemmelser på det-te område bliver der redegjort for i »Nordsl. Afh.bl.« 1909, nr. 1 s. 2.
67. »Nordsl. Afh.bl.« 1909, nr. 1 s. 2.
68. Således f.eks. i nr. 6 fra 1910 s. 1-2, hvor Gotthardsen opfordrer til at rejse en kraftig folkevilje imod spiritusbe-værtningerne og kræver, at bevilling til krophold bliver gjort afhængig af befolkningens eget ønske. Eller i 1910, nr. 6 s. 1 hvor K (=Kaufmann) opfor-drer til det samme, og ydermere opfor-drer til samarbejde med f.eks. Good Templare, Indre-Missions Ven-ner og frimenighedsfolk.
69. Gengives i »Nordsl. Afh.bl.« 1910, nr. 6 s. 1-4.
70. Jacobsens syn på sagen fremgår af »Nordsl. Afh.bl.« 1910, nr. 9 s. 1-2, ligesom også »Tysklands Storloge II's« og »Nordslesvigs Afholdsfor-enings« holdninger til dette spørgs-mål fremkommer her.
71. Diskussionen er gengivet i IM Nord-slesvigs blad »Sædekornet« fra d. 14. august 1910 (nr. 33) s. 1-3.
72. Fremgår af »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 1 s. 2.
73. De mange henvendelser og andragen-der til myndighederne er opridset i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 1 s. 2-4.
74. Oplysningerne om både drøftelsen i Landdagen og protestmødet i Haderslev er hentet i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 2 s. 2.
75. Om ejerforhold på småbanekroerne langs småbanen fra Toftlund mod vest oplyses der i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 1 s. 2, ligesom myndighe-dernes henholdende svar på andra-gender gengives sammesteds s. 4.
76. Afholdsforeningens andragende gen-gives i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 2 s. 2.
77. De svar man fik fra kredsudvalgene gengives i oversættelse i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 4 s. 3.
78. Noget af det røre der blev sat igang i forbindelse med »mordet i Spandet« fremgår af »Nordsl. Afh.bl.«. F.eks. 1911, nr. 1 s. 2 og 3, 1911, nr. 2 s. 2-4, 1911, nr. 3 s.1.
79. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 3 s. 4.
80. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 4 s. 1-2.
81. Hovedbestyrelsens opfordring i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 3 s. 4-4.
82. Larsen-Ledet redegør i Markersen s. 205 ff. for de forskellige afstemnings-resultater i Danmark fra 1907.
83. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 4 s. 4.
84. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 6 s. 3-4 og »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 7 s. 2.
85. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 7 s. 2.
86. »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 6 s. 4.
87. »Nordsl. Afh.bl.« 1912, nr. 10 s. 1. Se også Th. Kaufmann: Minder og Tan-ker, Aabenraa 1962 s. 33 og 98.
88. Manuskript til tale holdt ved D.A.F.'s årsmøde i Århus d. 6. juli 1919. Gott-hardsens Privatarkiv.
89. Tale til D.A.F.'s årsmøde i Århus d. 6. juli 1919 s. 2. Gotthardsens Privat-arkiv.
90. Oplysningerne gives i Adolph Han-sens rapport »Fra afholdsbevægel-sens genrejningsarbejde i Sønderjyl-land«, der er skrevet efter turen som foregik fra 12. august og ca. 3 uger frem. Rapporten findes i Gotthard-sens Privatarkiv.
91. Adolph Hansens rejserapport s. 5-6.
92. Adolph Hansens rejserapport s. 6.
93. Adolph Hansens rejserapport s. 7.
94. Brev fra Adolph Hansen dateret 4/9 1919 i Gotthardsens Privatarkiv.
95. Problematikken omkring forskellene i afholdsløfterne fremgår af Adolph Hansens rejserapport s. 1-2. De reso-lutioner der blev vedtaget på »Nord-slesvigs Afholdsforenings« årsmøde i Vojens i 1907, og som tillod spiritus-sælgende købmænd at være medlem-mer kan ses i »Nordsl. Afh.bl.« 1911, nr. 9 s. 4.

96. Fremgår af et brev fra Adolph Hansen til Gotthardsen, dateret 21. april 1920. Gotthardsens Privatarkiv.
97. Brev fra Adolph Hansen til Gotthardsen, dateret 21. april 1920.
98. Sidsel Eriksen i »Scandia« 54, 1988 s. 288. Af samme forfatter kan desuden anbefales følgende artikler: »Afholdsbevægelsen – en etisk religion«, i: Gustavsson, Anders (red.): Alkohol och Nykterhed. 1989. s. 132-191. »Arbejderbevægelsen og Afholdsbevægelsen«, i: Årbog for arbejderbevægelsens historie. 1992. s. 351-369. »Den drikfældige engel?«, i: Gustavsson, Anders (red.): Alkoholister och Nykterister. Uppsala 1991. s. 179-218. »Det andet stavnsbånd«, i: Historie. Jyske samlinger bind 4, 1991. s. 529-588.